

ГЛАВА IX

ФОРМИРАЊЕ ЈЕДИНИЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ И АВГУСТОВСКО САВЕТОВАЊЕ НА БУКУЉИ

ПРВИ БАТАЉОН НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Одлуку да се у ужој Србији приступи формирању јединица Народноослободилачке војске, Покрајински комитет КПЈ за Србију донео је почетком 1943. године, приликом разматрања војне и политичке ситуације са командантом Главног штаба НОПО Србије Радивојем Јовановићем и делегатом Врховног штаба НОВ и ПО Југославије Светозаром Вукмановићем Темпом. Стварање „покретне војске“, поред партизанских одреда, требало је да омогући у војничком погледу већу офанзивност војних јединица, а у политичком бржу мобилизацију и подизање народа у оружану борбу.

Развитак покрета у централној Србији првих месеци 1943. године створио је услове да се већ почетком маја започну припреме за извршење ових задатака. Упућивање нових бораца из Београда и ступање у партизане симпатизера и комуниста са терена крагујевачког и младеновачког округа, омогућило је реорганизацију јединственог одреда у самосталан Први шумадијски и Космајски партизански одред. Обновљени су били Чачански и Ваљевски партизански одред. Поред губитака у борбама са непријатељем, Пожаревачки партизански одред се одржао на свом терену, везујући за ту територију знатне снаге непријатеља. Јаке организације на терену стварале су снажан политички утицај и пружале могућност за бржу мобилизацију нових бораца, нарочито у крагујевачком и младеновачком округу. Према извештају Покрајинског комитета КПЈ за Србију,¹ у првој половини 1943. године на територији младеновачког, крагујевачког и пожаревачког округа било је 362 члана и 135 кандидата за чланове Партије, без организације у Космајском партизанском одреду:

¹ Извештај је писан крајем јуна или почетком јула, а подаци о стању организације највероватније су узети према извештајима из прве половине јуна (из ГПожаревца од 13. јуна 1943). Због тога је и у тексту стављена ограда да је у тренутку писања извештаја „у крагујевачком и младеновачком ОК стање сигурно боље, док је нпр. у пожаревачком ОК стање лошије“ због непријатељске офанзиве.

„3) Стање парт. орг. по окрузима: ОК-а МЈА-ДЕНОВАЦ. ОК-а: Дража Марковић, једна млада другарица по имену Кика, један студент „ПОЉАК“, студент Лаза, радник Ера, и Б. Дреновац.²

Срез младеновачки: среско руководство 4 члана, 7 јединица са 27 чланова партије, 6 чланова на појединачној вези, 14 кандидата, 9 НОО, 2 АФЖ.

Срез подунавски: (Смедерево) Ср. рук. од 4 члана, 3 јединице, 12 чланова и 19 кандидата, 7 НОО.

Јасенички срез: Ср. рук. 3 члана и јединица од 3 чл., 8 НОО.

Орашки срез: Ср. рук. 3 члана и 4 члана партије.

Посавски срез: Ср. рук. од 3 чл., једна јединица и 6 НОО.

Грочански срез: Среско руковод(ство) 3 члана, 5 члана партије, 4 кандидата, 5 НОО.

Врачарски срез: 3 члана партије.

Космајски срез: Ср. рук. 3 члана, 3 јединице, 9 чланова партије, 11 кандидата, 6 НОО, 10 АФЖ.

ОК КРАГУЈЕВАЦ: ОК: *Шане, Милован, Милка Минић*, један сељак, један интел., 1 скојевац.³

Крагујевац: 2 члана и 2 кандидата.

Опленачки срез: среско рук. 3 члана, 13 чланова партије, 4 кандидата, 8 НОС).

Орашачки срез: Ср. поверен(иштво) 3 члана, 5 је-

² Дража Марковић секретар а чланови Божидарка Дамњановић Кика, Радомир Миленић Рус („Пољак“), Мирко Пандуровић, Лаза (вероватн©)?, Јерко Михајловић (радник Ера) и Бора Дреновац. Среска партијска повереништва: Младеновац — Љубомир Чикић Космајац, Божидар Дамњановић Божа, Душан Ђурђевић Џуца, Живота Ивановић Цебек. Подунавље — 1. (није утврђено име). 2. Мома Стефановић 3. Павле Лукић 4. Милоје Павковић. Јасеница — Милорад Симић Жарко и Олга Милошевић Мина. Орашки: — 1. Јован Јанићијевић Ранко, 2. Петар Јока Бановац 3. (није утврђено име). Грочански: — 1. Светомир Константиновић Станко, 2. (није утврђено име).

® Душан Петровић Шане, секретар, а чланови Милован Мило-сављевић Мика, Милка Минић Ана, Радован Грујић, Мирослав Јовановић Миле, Милић Радовановић.

Среска партијска повереништва:

Опленачки срез: Трифун Петровић Максн, Миодраг Буковић Миле Сељак и Обрад Радивојевић Радивоје.

Орашачки срез: Слободан Минић, Душан Радоњић и Мијаило Симовић Дача.

Качерски срез: Љубивоје Гајић Ђока, Бранислав Гавриловић Ђата, Јовиша Радојевић и „Раде“.

Колубарски срез: Ракила Котаров Вука, Душан Караклајић Музикант и Слободан Дамњановић Цане.

Лепенички срез: Мирослав Јовановић Мима.

диница, 24 члана партије, 12 кандидата, 11 НОО, 2 АФЖ.

Качерски срез: срес. руков. 4 члана, 6 чланова партије, 3 кандидата, 10 НОО.

Колубарски срез: (Лазаревац): срес. рук. 3 члана, 6 јединица, 46 чланова партије (од којих 38 илегалних), 20 кандидата и 14 НОО.

Лепенички срез: један руководиоца, 6 чланова партије и 3 НОО.

Гружански срез: једна парт(ијска) јединица, 6 чланова партије.

Крагујевачки срез: 2 члана партије.

ШУМАДИЈСКИ ОДРЕД: 16 чл. парт.

О.К. ПОЖАРЕВАЦ: ОК-а: Козица, Вера Милетић, Шербановић, један студент и један сељак. (По извештају од 13. јуна 1943. године).⁴

Пожаревац: МК-а 3 члана, 4 јединице, 4 члана партије, 3 кандидата и 1 НОО.

Територија Костолац: 27 чланова партије, 3 кандидата, 8 НОО.

Територија Велико Градиште: 5 парт. јед., 14 чланова партије, 3 кандидата и 7 НОО.

Територија Мало Црниће: 3 парт. јединице, 4 члана партије, 5 кандидата, 5 НОО.

Територија Жабари: 7 чланова партије, 9 НОО.

Територија Петровац на Млави: 1 члан, 7 кандидата, 3 НОО.

Територија Жагубица: (Горњак): један члан.

Територија Кучево: 4 парт. јединице, 8 чланова партије, 6 кандидата.

Територија Породин: једна јединица, 4 члана партије.

Територија Свилајнац: 5 чланова партије.

Одред: 15 чланова партије."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2476).

Поред ових организација у поменутиим окрузима, на територији горњег Поморавља, која је једним делом при-

⁴ Божидар Димитријевић Козица секретар, а чланови Вера Милетић, Јован Шербановић, Богољуб Стојановић Тина и Стојановић Бранислав „Јанко". (Ниоу утврђена имена чланова среских повереништава и МК Пожаревац).

падала Окружном комитету КПЈ за Крушевац, такође је постојао извештај број партијских организација и упоришта. На територији темнићког среза био је 21 члан и 2 кандидата за чланове Партије, у левачком и раваничком постојала су мања политичка упоришта, а у самом Параћину 3 члана Партије, са којима је повремено одржавао везу непосредно ПК КПЈ за Србију. У Обреновцу и на територији горње Посавине и Тамнаве постојала су упоришта и групе симпатизера са којима су одржавали везе Среско повереништво КПЈ за Посавину, Ваљевски окружни комитет КПЈ и појединци из београдске партијске организације.

Првих месеци 1943. године, у крагујевачком, младењачком и пожаревачком округу било је преко стотину скојевских актива, који су бројали укупно око 500 скојеваца. Поред извесних губитака због хашпења која су у првој половини 1943. године била најмасовнија у пожаревачком округу, јачањем организација у другим крајевима број скојеваца се није смањило. У јуну су формиран окружни комитети СКОЈ-а за крагујевачки и младењачки округ,³ што је у знатној мери допринело јачању омладинских организација у овим крајевима. Упркос терору окупатора и настојања дражиноваца да зверствима поткопају народну подршку ослободилачкој борби, политички утицај Партије и народноослободилачког покрета учвршћивао се и јачао. О томе, у наведеном извештају Покрајинског комитета партије пише:

„... По окрузима и срезовима овако, отприлике, изгледа однос политичког утицаја нас и Драже:

У посавском, космајском, грочанском, великоорашком, јасеничком, младењачком, орашачком, опленачком, качерском, колубарском (Лазаревац), у делу лепеничког и крагујевачког може се рећи да ми вршимо утицај и да су уз нас „уз партизане“ данас 80—90% народа, збиља још прилично пасивног. Гружански срез је легло Дражиноваца за тај крај.

У пожаревачком округу срезови пожаревачки, део млавског, рамског и Доњи Звижд... у 60—70% су за нас

³ У овим комитетима су били:

ОК! СКОЈ-а за Крагујевац — формиран још у марту ове године — секретар Милић Радовановић а чланови: Ивица Девчић Воја „Обалац“, Обрад Радивојевић и Живомир Несторовић.

ОК СКОЈ-а за Младеновац — секретар Вора Дреновац а чланови Душан Ђурђевић Џуца, Милорад Симић Жарко, Олга Милошевић Мина и Радомир Николић Младен.

Горњи Звизд, Пореч (Власи, Хомоље), левачки, раванички су већином за Дражу..."

(Оригинал у Игаституу за историју радничког покрета Орбије, бр. 2476).

Као што показује овај преглед, иако у значајној мери релативан, дражиновци су терором уз сарадњу недићеваца, успели да створе своја упоришта само у неколико срезова централне Србије који нису били обухваћени радом партијских руководстава и у којима нису постојале партијске организације.

Активношћу организација НОП-а на терену, обезбеђивана је не само подршка и помоћ партизанским јединицама него и масовно учешће народа у политичким и оружаним акцијама, што је појавом офанзивније и веће војне јединице од партизанских одреда могло брзо да се претвори у масован устанак против окупатора. Имајући то у виду, ПК КПЈ за Србију је 6. маја писао Главном штабу НОПО Србије да приступи формирању бригаде Народноослободилачке војске од бораца Првог шумадијског и Космајског партизанског одреда:

„Који су разлози“, каже се у овом писму ПК, „за стварање бригаде у Шумадији? У првом реду борбени полет народа и видни прилив у одреде. Друго, немогућност да одреди, тј. партизанске јединице, *везане* за један терен развијају тај полет и омогуће прилив нових маса, јер им та везаност не дозвољава да имају дуги акциони радијус, јер им не омогућава изабирање повољнијих терена, јер их гони на дефанзиву, јер штабови одреда не могу имати сву прегледност ситуације на осталим теренима и могућност брзих одлука, као што то све имају бригаде и батаљони. Треће, снаге непријатеља разбацане по читавој Србији, њихова релативна малобројност и низак морал омогућују да са нашим већим сконцентрисаним снагама очистимо извесне терене, неопходне за даљи полет Народно-ослободилачке борбе, у првом реду освајањем масива Западне Србије. Разуме се да овоме иде у прилог низ других повољних момената.

Противразлози би говорили о томе да ће бити тешкоћа и крвавих искустава, да ће бити љутих бојева и свега друго везано за почетак нечег новог, али они никако не би говорили да не треба стварати сада бршаду. А и само стварање бригаде је сазрело, има много услова, много искуства из 1941. 1942. и ове 1943. године, зато и није нешто „ново“. Колики ће успех бити појава бригаде, не треба да наглашавамо. Ства-

раће бригаде не значи ликвидирање одреда, то је јасно! Одреди се морају стварати, а створени остати на својим теренима . . . . "

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 248).

Стварање бригаде која не би била збир партизанских чета из одреда него јака ударна снага са пробраним и искусним кадром, добро опремљена и наоружана, захтевало је, међутим, спровођење солиднијих припрема, мада се већ тада, како је Покрајински комитет предлагао, могло сакупити 200 добрих бораца из оба одреда. Због тога је Главни штаб партизанских одреда Србије, у заједници са окружним партијским руководством, одлучио да се прво формира један заједнички батаљон од бораца Шумадијског и Космајског одреда, који би послужио за оспосрбљавање кадрова и стицање искустава за деловање будуће бригаде. Већ у јуну људство за овај батаљон могло се издвојити без осетнијег слабења одреда.

Командант Главног штаба партизанских одреда Србије писао је 10. јуна из младеновачког округа пглабу Првог шумадијског одреда о формирању батаљона:

„Овај штаб ће приступити формирању Шумадијске бригаде од бораца Првог шумадијског и Космајског одреда. Као први корак биће стварање једног самосталног батаљона. За тај батаљон даће и то Први шумадијски одред 60 људи а Космајски 40 људи. У обзир долазе војнички и политички најспособнији борци и најспособнији руководиоци. У томе смислу другови из позадине вршиће мобилизацију новог кадра за шта ће они добити инструкције.

Командант тога батаљона биће друг Лука Спасојевић, заменик друг Милосав (Влајић — прим. ред.), политички комесар друг Миле. Нека команда тог одреда одмах приступи формирању те групе од 60 људи, подељене на две чете, и нека тако тај део батаљона до доласка овдашњег дела оперише на тој територији под командом друга Луке (уз досадашњу дужност) и друга Милана (Мирослав Јовановић — прим. ред.). Извршити лекарски преглед бораца који долазе у обзир. Снабдети их свим потребама. Напомињемо: ашовчиће, чутурице, торбе, торбице за муницију, порције, кашике, електричне лампе, 12 пари сигналних барјачића — бели и црвени — и то 6 пари одмах, алат и материјал за оправку одела и обуће, секције, војна литература, радио-апарат и писаћа машина са шапирографом. Припремити све административне књиге за батаљон и чете као

и све остале потребе. Батаљон нека се појављује и дању у народу због пропагандног значаја, тј. подизања вере у народу у нашу снагу. Задатак батаљона првенствено: уништавање Дражиних банди и чишћење терена од његових шпијуна и осталих петоколонаша. И то немилосрдно. Сваког оног који прокаже боравиште чете или батаљона или ма кога друга казнити смрћу. 21. јуна и 24. јуна ноћу да дате везу на граничном пункту овом делу батаљона са којим ће доћи и командант овога штаба у циљу коначног формирања батаљона и решавања осталих питања вашег одреда. Би ћете припремити место за ову сврху и ту довести тамошњи део батаљона ..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 4561).

И у једном и у другом одреду одмах су извршене припреме за формирање батаљона. Између села Велике Крсне и Ковачевца у младеновачком срезу, издвојени су 23. јуна, борци за батаљон. Истога дана увече, под командом МиГосава Влајића, овај део батаљона извршио је своју прву акцију — напад на добро утврђену жандармеријску станицу у селу Влашки, која се налазила недалеко од немачке пооаде. Борба је трајала дуго. Групе бораца су се под ватром привлачиле згради и бацале бомбе, али су се оне одбијале од заштитних решетки на прозорима. Милосав Влајић, који није могао да поднесе неуопехе, искочио је из заклона и понова командовао групама да нападну прозоре бомбама. У том тренутку куршум га је погодио у груди и он је пао мртав на руке команданта Главног штаба Радивоја Јовановића. Неколико тренутака касније, опкољеним жандармима стигли су у помоћ Немци. Командант Главног штаба је због тога наредио да се напад обустави и партизани су, разбивши једно немачко одељење, кренули преко интернационалног друма и пруге према Космају. На обронцима Космаја, овај батаљон је сутрадан имао још један сукоб са љотићевцима, а затим је продужио према Букуљи.

Тих дана на терену крагујевачког округа вршене су припреме за свечано формирање батаљона. Једна чета Првог шумадијског одреда је ноћу између 26. и 27. јуна код села Стојника, на имању познатих петоколонаша из Младеновца браће Бацак, извршила конфискацију стоке, која је пребачена на Шутицу недалеко од села Гараша. На Видовдан, 28. јуна, на Букуљи су се окупиле борци Ваљевског и Шумадијског одреда и борци батаљона издвојених из Космајског одреда. Тога дана формиран је први, у ужој Србији, батаљон Народноослободилачке војске, који је но-

сио званичан назив: Први батаљон Народноослободилачке војске Србије. Како је у међувремену погинуо **И** командант Првог шумедијског одреда Лука Спасојевић, а Ваљевски одред није могао да се одржи на свом терену због јаких непријатељских снага при формирању батаљона учињене су извесне измене у односу на ранију наредбу Главног штаба. Поред бораца Космајског и Шумедијског одреда, у састав батаљона ушао је цео Ваљевски одред, који је тада бројао 27 бораца. После овога, Ваљевски одред није више обновљен до завршетка рата. За команданта батаљона постављен је Милош Дудић Сувоборац, поручник бивше југословенске војске, за политичког комесара Мирослав Јовановић Миле, за начелника штаба Илија Јовановић Лала, за батаљонског лекара Мира Врабич, лекар из Младеновца а за интенданта Петар Владетић Галама. Од 102 борца, колико је бројао батаљон, било је 31 члан Партије и 15 кандидата.

За време формирања батаљона, ОК КПЈ за Крагујевац је припремао напад на Аранђеловац. Сакупљани су подаци о непријатељским снагама у вароши, њиховом размештају **И** кретању. У то време у Аранђеловцу је преко партијске организације била створена јака обавештајна служба.⁶ Она је преко веза у недићевским институцијама и око окупаторских гарнизона пратила кретање непријатељских јединица, сакупљала податке о предстојећим хапшењима и одржању ухапшених комуниста и других партизанских сарадника. У току рата ово је био један од најорганизованијих партизанских обавештајних центара. На сакупљању обавештења било је ангажовано око 20 људи. О раду центра нису били, безбедности ради упознати ни сви чланови Округног комитета, а за извештаје је коришћена посебна шифра. У извештају о стварању обавештајне службе Округни комитет је 12. јуна писао ПК КПЈ за Србију:

„Обавештајну мрежу имамо по свим нашим градовима... имамо једног драгоценог обавештајца за већи део нашег терена. По селима имамо (ретке) обавештајце са одређеним задацима" ...

(Институт за историју радничког покрета Орбије, бр. 9410)

⁶ На овим питањима је радио и био у вези непосредно са Округним комитетом Петровић Драгомир Гема, студент. Извештаје је потписивао псеудонимом Ика. Обавештајни пункт у Аранђеловцу је радио током целог рата, али је после хапшеља Петровића, половином децембра 1943. године, његова активност нешто ослабила.

Посебна мрежа обавештајаца по селима није била неопходна, јер су на томе радиле и саме организације на терену, које су иначе биле у непосредном контакту са партијским радницима и партизанима.

Према прикупљеним обавештешима, у Аранђеловцу је 28. јуна било 850 Бугара и око 100 жандарма. Увече је изненада стигао и један батаљон немачких војника. Партизански план напада предвиђао је да две чете Првог шумадијског батаљона поседну положаје у центру вароши и према жандармеријској станици, док би трећа изводила акције под њиховом заштитом. Први шумадијски одред је добио задатак да прекине телефонско-телеграфске уређаје према Тополи и Младеновцу, да обезбеди одступницу према планини и превоз плена.

Пре доласка батаљона у Аранђеловац, упућено је једно одељење до трансформатора. Искључење осветљења у вароши био је знак да је слободан пролаз осталим јединицама.

Партизани су се задржали у Аранђеловцу целу ноћ. Непријатељске јединице су отвориле ватру према партизанским заседама, али се нису усуђивале да изађу из касарни. Патроле Првог шумадијског батаљона похватале су 10 познатих петоколонаша. Приликом хапшења, појединци су пружали отпор и дозивали Немце у помоћ. Војни суд је саслушао окривљене и осудио их на смрт, а затим је извршена конфискација њихове имовине.

Напад на Аранђеловац није извршен само ради политичког ефекта и кажњавања петоколонаша, који су испред партизана побегли у град. Конфисковањем петоколонаша требало је да се батаљон снабде вешом, обућом, оделом, храном за рањенике, санитарским материјалом и другим потребама. Ради снабдевања батаљона одузето је из аранђеловачке банке, 1,092.500. динара, конфисковано је преко 60 пари мушког одела, веће количине веша, џемпера и обуће.

Када је партизанска колона кренула из вароши према Букуљи, већ је свитало. За претходницом су ишла четвора кола натоварена пленом. Последња су се повлачила обезбеђења, која су се кретала на крају колоне као заштитница. Скоро истовремено за батаљонском колоном, кренуле су и непријатељске јединице. Навикнути на раније изненадне партизанске акције, после којих су се чете повлачиле избегавајући сукоб, Немци, Бугари и жандарми нису очекивали да ће партизани остати на планини у близини вароши. Немачки војници су посели врх Букуље, сун-

чајући се у групама на пропланку. Бугарски војници и недићевци кренули су правцем повлачења батаљона.

Изнад села Врбице, на Травном пољу, бугарски војници и жандарми наишли су на партизанске заседе. Претрпевши знатне губитке, непријатељ је успео да се среди и продужи напад. Грешком курира партизанске заседе су повучене и непријатељ је напао с бока положаје батаљона. У тој борби пошнуо је командир I чете Првог шумадијског батаљона⁷ и још 2 бораца. Партизани су се повукли и борба се пренела дубље у планину.

Док се на падинама Букуље водила борба са бугарским војницима и недићевим жандармима, командант Главног штаба партизанских одреда Србије Радивоје Јовановић Брадоња напао је са једним одељењем Немце на врху планине. Пошто се неопажено привукао пропланку, Брадоња је са неколико бомби уништио две групе Немаца. Његов пратилац је отворио ватру из митраљеза. Немачки војници су одговорили из шарца и машинки. Планула је цела Букуља. Рафали су ломили гране, цепали стабла. Из долине су тукли бугарски и немачки минобацачи. Борба се водила на два фронта. Немачки војници су кренули на јуриш и понова заузели врх планине, одвлачећи мртве и рањене. Партизани су понова кренули у напад против петнаест пута јачег непријатеља и потисли Немце.

Борба на Букуљи је трајала цело пре подне. Најжешћи окршаји били су око планинског врха, који је шест пута прелазео из немачких у партизанске руке и обратно. Мада није уопео да задржи врх Букуље, Први шумадијски батаљон је задао такав ударац непријатељу, да он није наставио наступање према западним венцима, где су после извлачења из борбе поседнути положаји.

У борбама на Букуљи⁸ погинуло је укупно 6 а рањена су 2 бораца Првог шумадијског батаљона. Од непријатеља погинуло је 14 жандарма, 6 немачких војника и већи број Бугара. Непријатељ је имао и већи број рањеника.

Напад на Аранђеловац и борба на Букуљи обележили су ново раздобље у развоју ослободилачке борбе у централној Србији. „Челик-батаљон“, како су га са поносом називали борци, без иједног пораза, водио је многобројне борбе у западној Србији и Шумадији, све до прерастања у бригаду. Ове две борбе означавале су истовремено и снажан морално-политички ударац непријатељу. За петколонаше у Шумадији више није била сигурна ни заштита јаким непријатељских гарнизона. Већ сутрадан из Аран-

⁷ Михајло Ивковић Бели.

⁸ Институт за историју радничког покрета Србије, док. бр. 9409.

ђеловца и других градова већина оних који нису имали чисту савест затражила је исељење за Београд. Формирање батаљона дочаравало је блиску перспективу, „повнављање хиљаду деветстотина четрдесет прве“.

БОРБЕ СА НЕПРИЈАТЕЉСКОМ „РЕАКЦИЈОМ“ У ШУМАДИЈИ У ЛІЕТО 1943. ГОДИНЕ

Половином 1943. године љотићевци, жандарми и четници, подржани од немачко-бугарских посада по градовима, концентрисали су своје снаге на територији младе новачког и крагујевачког округа. Љотићевци и Недићева Српска државна стража посели су скоро сва села најпре у младе новачком а убрзо и у јасеничком, подунавском и грочанском срезу. Продирући из западне Србије на територију крагујевачког округа, четници Драже Михаиловића су, уз помоћ окупатора и СДС, успели да изврше насилну мобилизацију у појединим орезовима и образују нове четничке бригаде. Прикупљање свих ових непријатељских снага било је праћено новим таласом терора — маоовним хапшењима у младе новачком округу и четничким покољима и јавним батинањима по селима крагујевачког округа.

Партизанске јединице у овим крајевима нису, међутим, дозволиле непријатељу да преузме иницијативу. Први шумадијски батаљон, а такође и Космајски и Шумадијски партизански одред сталним нападима наносили су бројне поразе непријатељу. Разбијање десетоструко јачих четничких бригада, љотићевских пукова и жандармеријских одреда било је од ванредног значаја не само у војничком него и у морално-политичком погледу. Партизански успеси су олакшавали мобилизацију нових бораца, доприносили јачању политичког утицаја ослободилачког покрета и општенародног отпора окупаторским реквизицијама и одвођењу људи на присилне радове. У јулу и августу одлазак појединаца и група у партизане постала је по селима тако рећи редовна појава. Велики број партизанских симпатизера и сарадника скривао се у близини села било од хапшења, било да би избегао присилне радове по рудницима. Мада под тежим условима, политичке организације на терену ваставиле су да раде. Растрзане на овако широком „фронту“ општим отпором, мада су у појединим крајевима наиоеле знатне штете позадинским организацијама, непријатељске јединице нису у овом периоду забележиле никакав политички или војни успех.

Крајем јула са територије крагујевачког округа непријатељ је повукао љотићевске одреде, али су пристигле

нове немачке и бугарске трупе, са којима се већ сутрадан по формирању борио на Букуљи Први шумадијски батаљон. Сем ових окупаторских јединица, отпочеле су скоро евакодневне борбе и са четницима Драже Михаиловића. Формирањем батаљона, Први шумадијски одред био је јако ослабљен. После издвајања 60 бораца за батаљон, у одреду је остало само 19 партизана. Нови борци који су долазили у партизане такође су упућивани у батаљон због припрема за формирање нових јединица Народноослободилачке војске.⁹ Отуда је Први шумадијски батаљон примио на себе да развије четничке бригаде у Шумадији.

Чишћење Шумадије и западне Србије био је предуслов за поновно стварање слободне територије. Требало је да то буде главни задатак новоформиране бригаде. Зато је батаљон одмах после формирања водио скоро свакодневне борбе.

После борбе на Букуљи, батаљон је кренуо у правцу Колубаре. У току првих 15 дана после формирања он је скоро свакодневно био у борби или акцији. О томе у извештају комесара батаљона од 16. јула 1943. године пише:

„После овога Батаљон је напао на рудник у Јунковцима, демолирао га и запалио и при томе ликвидирао три петоколонаша. Заплењено је 25.310 динара, 10 пари обуће, нешто веша и осталог материјала и сандук дувана. После акције батаљон је пошао дању и разбио четничку заседу у Миросалцима. У току тога дана прошао је Јунковци, Миросалци, Стрмово и Пркосаву. Због радног дана зборови се нису могли одржати. У руднику заплењена апотека велике вредности.

Два дана касније, 4.-УП-1943. године, запаљена је железничка станица и фабрика шамота Илије Михаиловића у Даросави. Заплењено 5.300 динара и три каиша. Истовремено су извршене ликвидације петоколонаша у истом селу.

7. јула 1943. године Батаљон се кретао дању и у Крушевици одржао конференцију са једним крајем села. Затим је прошао кроз Трбушницу и увече стигао у Дудовицу на вашар, где су војници у друштву са народом играли и певали до 12 часова ноћу... 8. јула 1943. године од 12 часова напали смо Таковску четничку бригаду, којој је дошао у помоћ Руднички четнички корпус, под командом капетана Нинковића. Убијено је 24 четника Таковске бригаде,

⁹ Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2537.

<и Нинковић, командант корпуса тешко рањен, касније (непроверено) умро. Ухваћена су три шпијуна дражиновска и стрељана после саслушања. Ми смо имали једног друга лакше рањеног. Борба је трајала до 8 часова увече.

Десетог јула 1943. године имали смо покрет, кроз село Трбушницу, Живковци до Гараша. У Живковцима смо имали борбу са љотићевцима, у којој је погинуо друг Шарац, а два друга лакше рањена.

Дванаестог јула 1943. године од 6 до 8 часова вођена је борба са четницима без наших губитака. Ми смо заузели положај и четници су се повукли.

Тринаестог јула стрељана су два дражиновска шпијуна а трећи пуштен због малолетства. Три другарице су враћене Шумадијском одреду због болести.

Шеснаестог јула 1943. године напали су нас љотићевци близу села Сврачковца. У борби смо имали неколико отцепљених другова са којима сада хватамо везу а двојица су нам рањена. Љотићевци су имали 2 мртва и 6 рањених ..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 9409)

Кретање батаљона заталасало је Шумадију, али је истовремено изазвало и ужурбане покрете непријатељских јединица. Немачке трупе су напустиле 30. јуна Тополу и све до 21. јула налазиле су се на терену, настојећи да заједно са недићевцима изненаде и униште батаљон. Четници су доводили нове снаге и вршили покоље партизанских сарадника. Бугарски војници су посели околне висове око градова и почели да копају ровове за утврђења. Батаљон је са успехом нападао и разбијао ове потерне одреде, а у неколико сукоба са четницима нанео им тешке поразе не само војне него и моралне, што је за извесно време отежало присилну четничку мобилизацију по селима.

4

Концентрација непријатељских снага око Младеновца дошла је као последица видног нарастања народноослободилачког покрета у овом округу. Бројне и веома успешне борбе и акције партизанских чета и позадинских војних десетина, знатан прилив нових бораца, нарочито из села младеновачког среза, а посебно масовни зборови и велико народно весеље приликом реорганизације чета у Космајски партизански одред, указивали су не само на војничко јачање него и на ширину политичког утицаја и народне подршке ослободилачкој борби. Гушењем борбеног расположења у овом крају, не-

пријатељске јединице еу истовремено хгеле да обезбеде реквизицију жетве за окупатора. Поред сталних претреса терена, љотићевци и жандарми су у ту сврху распоредили многе посаде око вршалица. Непријатељски одреди су постављали овуда заседе и спаљивали удаљене колибе у пољима за које су сматрали да служе партизанима за логоровање. По селима су спровођена масовна хапшења и чести претреси кућа, праћени батинањем, пљачком и претњама. Крајем јуна највећа хапшења су извршена по селима младеновачког, јасеничког и подунавског среза. Само при једном претресу у селу Ковачевцу ухапшено је преко 100 партизанских сарадника а по 40 у Азањи и Великој Крсни. Претреси и хапшења у мањем или већем обиму вршени су и по осталим селима.

Непријатељски терор је за краће време у појединим крајевима отежао политички рад али није омео војничко јачање партизанских чета. Управо у то време повећао се прилив нових бораца не само из „стarih партизанских срезова" него и из Јасенице и Посавине. Само седам дана по издвајању бораца за Први шумадијски батаљон, Друга чета, која је оперисала у јасеничком, подунавском и младеновачком срезу, толико је нарасла, да се морала поделити у две. У писму од 30. јуна, комесар Главног штаба за Србију је писао о томе:

„О Косм(ајској) чети немам никаквих информација. Ова друга прилично је нарасла, тако да ће се морати разбити у две чете. Има услова да се да људство за други батаљон. Ако чете буду расле још бржим темпом, а реакција буде таква да су тешкоће за одржавање чете велике, дао сам директиву да се повлаче према теби. (Р. Јовановић се тада налазио у Крагујевачком округу са Првим шумадијским батаљоном — прим. ред.). Други батаљон моћи ћемо брзо да створимо, само је питање руководећег кадра..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 9417).

Космајска чета је деловала у посавском и космајском срезу, док су се ове две налазиле на простору источно од пруге Београд — Ниш. Оне су у јулу наставиле са акцијама упркос томе што су се на целој територији на којој су оне деловале налазиле јаке непријатељске снаге. Првог јула Друга чета је напала љотићевце који су обезбеђивали вршалице у Суводолу. Борба је трајала неколико часова, али су се партизани пред зору морали повући, јер је непријатељ био добро утврђен у ископаним рововима. Петог јула вођена је борба у шуми Маковици између Ко-

вачевца и Велике Крсне. Жандарми и љотићевци су у току дана опколили изненада Трећу чету Космајског одреда. Партизани су их дочекали на ивици шуме и ватром из непомредне близине убили неколико жандарма и једног наредника. Борба се наставила до краја вечери, када су партизани разбили непријатеља и без губитака се пробии из шуме. Пораз жандарма био је утолико значајнији што се одиграо у селу Ковачевцу, где је био најбројнији непријатељски терор.

Први налет непријатељских снага у округу створио је, али за кратко време, тешку ситуацију. Убрзо су оне биле принуђене да се разместе по селима као обезбеђење на вршалицама. Већ 11. јула политички комесар Главног штаба писао је команданту Главног штаба ПО Србије:

„... Једва се одржасмо у реакцији. Нисам успео ни курира да шаљем на везу са тобом. Сада се налазим у бољој ситуацији... Услови су одлични за развој одреда. Да је овамо био батаљон прилив би био огроман. Ти би могао доћи са борцима са овог терена, који се налазе у тамошњем батаљону, овамо па би одабирајући ново људство створили нови батаљон. Само је у питању командант. Овамо реакција још траје. Снаге непријатеља су прилично велике и распоређене по селима — углавном Младеновачког среза. Пишем ти само најкраће — да ти се јавим и да успоставимо везу, јер нисам сигуран да ћеш ово писмо добити, пошто курир иде по прилично ровитом терену ...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, бр. 2513).

Међутим, како су у то време вршене припреме за војно и политичко саветовање свих руководстава из централне и западне Србије, формирање новог батаљона и бригаде одложено је за каеније.

Током целог јула Друга и Трећа чета Космајског одреда наставиле су скоро свакодневне акције на ометању реквизиције пшенице, као што је нпр. било спаљивање општинске архиве и спискова задужења у Ритопеку, забрана вршаја у Луњевцу, спаљивање вршалица у Добродолу. Само у селу Азањи, у току ноћи 25. јула, спаљено је 17 вршалица. Крајем јула Младеновачка чета је напала жандарме и спалила вршалице у Великој Крсни. Том приликом група дражиноваца поставила је заседу у селу од које је погинуо командир чете Љубомир Михаиловић Чикић.

Значајнија акција Друге чете била је 19. јула, напад на железничку станицу Умчари на прузи Београд—Мала

Крсна. Приликом тога напада чета је спалила станицу и заробила три жандарма СДС. Ноћу 25. јула растерани су жандарми на железничкој станици Лозовик, а затим су запаљени станични магацини и вагони на колосецима. Тридесетог јула чета се налазила код Смедерева, где је истога дана слалила вршалице и општинске архиве у Петријеву и Водњу.

Са Првом космајском четом, која је оперисала у посавском и космајском срезу, кретао се у јулу комесар одреда Ђорђе Јовановић Јанко.¹⁰ По налогу Главног штаба за Србију, он је већ почетком месеца, преко Среског повереништва КПЈ за Посавину, уопоставио везу са партизанским јединицама у Срему. Био је то први контакт партизана из централне Србије са борцима са друге територије после 1941. године. Повезивањем са Сремцима, а преко њих са Босном било је од великог морално-политичког значаја за народ и борце који су овде под Београдом скоро две године одолевали непријатељу. У писму које је 9. јула комесар Космајског одреда Ђорђе Јовановић упутио штабу Трећег одреда Треће оперативне зоне НОВ и ПО писало је између осталог:

„Драги Другови, после дужих напора најзад нам успева да наши штабови успоставе везу, која ће свакако бити обострано корисна. По наређењу Главног штаба за Србију, нашем штабу је стављено у задатак да се повеже са штабовима свих суседних одреда и да се са њима опоразуме, како око координације акција, тако и о свему осталом што би се практично међу њима поставило. Свакако сте и ви од Главног штаба за Хрватску добили исто или слично наређење... Предлажемо вам да организујемо редовну везу између наших штабова, и то *двапут* месечно. Курира би ми слали вама, јер седиште нашег штаба је веома променљиво. — Одговорите нам шта о томе мислите? Један наш пушкомитраљез налази се на послуж.и у вашем одреду, о чему сведочи потврда, коју сте ви издали другу ЈБуби Ранковићу. Молимо вас да нам овај пушкомитраљез одмах вратите, јер сада оснивамо Посавоку чету којој немамо да дамо аутоматско оружје.

¹⁰ Ђорђе Јовановић Ђока Јарац имао је у Космајском одреду партизанско име Јанко.

Друг Фрања, који се до сада налазио у вашој граничној чети, налази се сада код нас. Молимо вас да дате свој пристанак да друг Фрања остане у нашем одреду.

Ако налазите да је потребно да неко од нашег штаба дође лично до вас ради утемељења сарадње — јавите. Ми сматрамо да би ово било корисно. Свакако нам одговорите по истом куриру".

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3789).

Сремски партизани су у то време, ослањајући се на Босну, имали снажне војне јединице и добро организовану полуослобођену позадину. Штаб космајског одреда је због тога, поред сарадње и међусобног испомагања у људству и оружју, поставио питање помоћи сремских партизана партизанским јединицама из централне Србије у погледу лечења тежих рањеника и организовања санитетских курсева. Тражен је затим експлозив као и пропагандни материјал који је издат на ослобођеној територији у Босни. Успостављањем везе између Космајаца и Сремаца пробијена је усташконедићевска граница, која је по налогу окупатора створена између окупираних Србије и тзв. Независне државе Хрватске. Ноћу, у малим речним чамцима, скривеним преко дана у врбацама, партизански курири су повезивали Срем и Србију.

Прва космајска чета водила је у то време неколико већих борби са непријатељским снагама у Космају и Посавини. После борбе са жандармима у Влашки, у којој је поред бораца Првог шумадијског батаљона и она учествовала, Космајци су преко пруге Београд—Ниш пошли на свој терен. Приликом преласка интернационалног друма код Влашког Поља, чета се сукобила са немачким војницима. Погинула су два Немца а неколико их је рањено. Партизани су без губитака прошли према Космају. Немци су нешто каеније напали јединицу италијанских војника, мислећи од њих да су партизани. Ова међусобна борба непријатељских војника потрајала је дуже и у њој су обе стране имале веће губитке.

Одмах по доласка у Посавину, Прва чета је 4. јула одржала збор у селу Бождаревцу, а 11. у Борку. Оба збора су била веома посећена. Стотине сељака сакупило се да први пут после 1941. године присуствује партизанским зборовима по дану. Уз омладинце који су се спремали да крену у партизане окупљали су се и многи некадањи борци Посавског одреда који су га напустили у данима прве офанзиве, заплашени терором Немаца.

Седмог јула Прва чета је извршила напад на Липовицу. О томе је политички комесар Космајског одреда писао у редовном извештају:

„... Задатак је био следећи — заплени и уништити три камиона, заплени магацин, уништити евентуалне непријатељске снаге, затим, сести у један од камиона и отићи до Багрдана и напасти жандармеријску станицу а одатле на вашар у Бождаревац, где одржати збор и најзад са збора одбацити се што даље. — Постављени задатак није изведен у потпуности, и то из ова два разлога: Због задоцњења умакла су нам два камиона (један је био УГБ, кога су пратила два жандарма), а на једном камиону кога смо запленили пукла је гума пред самим Багрданом. — Изведено је следеће: заплењен је један камион и магацин... Баш док је магацин плењен, наишла су два Немца, једног је друг Бора одмах убио, а другог ранио и овај је рањен утекао. После овог поседали смо у заплењени камион и кренули да нападнемо жандармеријску станицу у Багрдану. Међутим, нама је гума пукла и зауставили смо се пред болницом. Ту је убијен један жандарм који је чувао једног рањеног дражиновца. Дванаестог јула напали смо двадесет жандарма који су дошли на вашар у Лесковац. Жандарме смо разјурили. Један рањен је заробљен. Пошто смо их гонили све кроз неке врзине и шумарке, не знамо тачно колико смо им губитака нанели. Ми губитака немамо...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3611).

Али, два дана касније Прва чета умало није скупо платила овај свој успешан поход по Посавини. Успеле акције, одушевљење народа и стално бежање четника и жандарма испред партизана, утицало је да будност код бораца ослаби. Када је 14. јула 200 жандарма СДС пошло према партизанском логору у Липовичкој шуми, партизански стражар их није приметио. Командир чете¹¹ и комесар одреда брзо су средили чету, и пошто није било времена за поседање положаја, извукли су је код Циганског гробља. Тамо су борци распоређени за борбу. Жандарми су до вечери остали на супротној коси, али нису смели да нападну партизане. Када је почео да пада мрак, они су се повукли у Умку. Осамнаестог јула партизани су се код Манића сукобили са мањом групом Дражиних четника и разјурили је.

¹¹ Милан Лазаревић Мечкар, земљорадник из Кнежевца.

Прва космајска чета је у Посавини имала велики успех. Сећајући се старих победа из 1941. године, села су тако рећи за ноћ оживела. Космајска чета је у току месеца нарасла на око стотину бораца, а припремало се формирање још једне, посавске чете. Једино је још претња покољима застрашивала људе и спречавала их да се као некада дигну на устанак. Команда чете је због тога стално покушавала да уништи четничке групе у Посавини. Постављене су заседе на путевима којима пролазе четници и у више наврата организоване потере за њима. Првој чети је пошло за руком само неколико пута да нападне четнике. Али ни тада до озбиљнијих борби није дошло. Четници су, чим би се партизани појавили, бежали под заштиту немачких и жандармеријских посада, а затим би се изненада понова јављали по селима, покушавајући насилним мобилизацијама да ојачају своје одреде.

Тих месеци по селима у Посавини, изузев изненадних четничких упада, непријатељских јединица није било. После неколико борби са Првом четом немачке и жандармеријске јединице држале су се углавном по варошицама и око пруга. О ситуацији на терену политички комесар Космајског одреда писао је у јулском извештају:

„Говори се да ће доћи Немци ради пљачке. Ако се то заиста деси наравно да ћемо их нападати... Општинама смо забранили сваки рад. Борачки, Бождаревачки председници отворено су рекли на Умци да не смеју од нас више да раде... Крећемо се и дању: скоро увек у село улазимо пре сумрака. Акцију у Липовици започели смо у 14,5 часова, а у Лесковцу у 16,5 часова. Не само мање акције, већ и сама наша појава има великог дејства на народ. О неким „подвизима“ (нарочито у Липовици) причају се невероватне приче... Сада имамо у пројекту неке акције у близини Београда. Одустао сам од спаљивања вршалица, јер би то било не само непопуларно, већ и неефикасно, пошто не бих могао да уништим све машине. Штавише, рад вршалица је забрањен од издајничких власти и оне сада раде „илегално“.

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3611).

Ова забрана вршаја од стране окупатора била је, у ствари привремена мера. Без довољно војничких снага да обезбеде контролисан вршај, петоколонашке власти су намеравале да га одложе до прикупљања јачих снага из других крајева. Тако је дозвољен вршај у Посавини од стране партизана, за разлику од забрана на осталој тери-

торији, представљао прилику народу да прикрије пшеницу од окупатора. Наведени извештај о свему томе, који је комесар одреда Ђорђе Јовановић Јанко упутио команданту и заменику политкома одреда, било је последње његозо писмо. Увече 24. јула партизанска колона је наишла на дражиневске заседе код Слатине. Чета се брзо средила и јуришем растерала четнике, али је од првих куршума погинуо комесар одреда.

Овакви губици руководећих кадрова отежавали су припреме око формирања нових батаљона и бригаде, али ни опшче више нису могли да угрозе јачање устанка.

ВОЈНО И ПОЛИТИЧКО САВЕТОВАЊЕ НА БУКУЉИ

Појачана спремност народа да узме учешће у борби, јачање партизанских одреда и стварање прве јединице Народноослободилачке војске Србије, као и њихови успеси у борбама показивали су да се покрет налази пред значајним догађајима. На другој страни, међународна ситуација, очекивање скоре капитулације Италије, изгледи на брзи слом немачких сателита, фашистичке Бугарске, Мађарске и Румуније, створили су нову ситуацију на Балкану. Четничке јединице из Црне Горе и Босне пожуриле су у Србију да гушењем ослободилачке борбе осигурају позиције за послератну контрареволуцију. Њима су се стаиле на расположење све недићевско-петоколониашке снаге и целокупна квинслишка управа. Наступајући са паролама борбе „против комуниста“, уз потпуно „дојалан став“ и извршавање свих обавеза према окупатору“, четници су уживали наклоност Немаца, која се убрзо претворила негде у прикривену а негде у отворену сарадњу у борби против Народноослободилачке војске и партизанских одреда. То је показивало да се и одреди и батаљов у централној Србији налазе пред одлучним борбама са последњим снагама реакције, да је контрареволуција отпочела да „запоседа“ своје последње положаје.

Партијско саветовање које се припремало на Букуљу требало је да буде прекретница у развоју ослободилачке борбе у овим крајевима. У то време, сва три партизанска одреда и Први шумадијски батаљон бројали су преко 400 бораца, искусних и прекаљених у многобројним борбама. Што је било још значајније, Партија политички и организационо је ојачала у свим окрузима. Кретање људи са села у партизанске јединице значило је да, прошавши кроз двогодишња тешка искушења, најшире народне масе не само симпатишу партизанску борбу него себе сматрају

активним учесником у њој. Било је у тој новој ситуацији довољно да се појави једна већа партизанска јединица која би задала значајније ударце непријатељу, па да се у многим крајевима понова распламса општенародни устанак. О томе су говорили сви извештаји партизанских и партијских руководилаца, чак и са оних терена где су се до тада, под притиском окупатора и четничко-петоколонашких снага, партизанске јединице тешко дуже одржавале. Половином јула политички комесар Првог батаљона НОВС писао је Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

„... Наш Батаљон је прилично заталасао народне масе, али само његове акције недовољне су да у народу подигну поверење. Ми морамо по сваку цену ојачати одреде и формирати бар још један батаљон, а за то нам је, осим бораца, потребан још доста велики кадар команде кога ми за сада немамо. Зато је потребно да најхитније почне пребацивање другова из Београда, да би могли од њих да стварамо командни кадар, нарочито ако има другова који су већ донекле војнички обучени. Читав наш развој завио од брзине којом будемо спроводили јачање Батаљона и стварање командног кадра. Ми би могли да се чак и приближимо Београду ако би постојала могућност да прихватимо већу групу другова из Београда. Мислим да би пролазак већих снага кроз Грочански срез омогућио и стварање грочанске чете или мобилизацију неколико десетина нових бораца. У Таквском срезу, после разбијања Таковске четничке бригаде осећа се велико олакшање и дуже бављење нашег Батаљона омогућило би нам огроман пораст утицаја а вероватно и до извесне мере и мобилизацију, али недостатак времена и муниције отежаће то и нећемо моћи да искористимо успехе до сада постигнуте. Свуда се сусрећемо са тим истим проблемом. ...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, бр. 9409).

Нове могућности за широко прилажење народа ослободилачкој борби у младеновачком и крагујевачком округу и успеси батаљона и Шумадијског одреда у спречавању четника да продру и учврсте се у Шумадији стварало је услове за брже јачање јединица Народноослободилачке војске, са перофективом стварања слободне територије у планинским крајевима Шумадије и западне Србије. Из свега тога произлазило је низ проблема политичких, кадровских, организационих, који се нису могли решити путем преписке из-

међу партијских руководстава на овом простору ни упутствима Покрајинског комитета. Партијско саветовање на Букуљи требало је у новонасталој ситуацији, а на основу искуства из дотадашње борбе, да донесе смернице о даљим задацима у вези са развијањем борбе против окупатора и домаће контрареволуције у централној и западној Србији.

Војно-политичком и партијском саветовању на Букуљи требало је да присуствује око 40 делегата. Међу њима неки чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију, чланови Главног штаба НОПО Србије, представници окружних комитета Партије за округе: пожаревачки, младеновачки, крагујевачки, ваљевски и чачански, као и представници штабова Првог батаљона НОВ Србије, Шумадијског, Космајског и Чачанског одреда. Представници штаба Пожаревачког одреда који су кренули на саветовање враћени су назад због тешке ситуације у којој се још увек одред налазио под притиском недићевске жандармерије и четника.

Пребацавање делегата до Букуље био је један од најтежих задатака. Ради веће сигурности, с обзиром да су делегације морале да прелазе од Ваљева Колубару а од Пожаревца Мораву и многе од непријатеља поседнуте друмове и пруге, кретање се вршило само ноћу. Како су летње ноћи кратке, многе делегације су путовале по неколико дана од једне до друге партијске и партизанске везе. Тако је пожаревачкој делегацији било потребно пуних пет дана. По доласку у младеновачки округ, ова делегација је са члановима Младеновачког окружног повереништва и чланом ПК КПЈ за Србију Момом Марковићем кренула према Букуљи. Да би обезбедила ову групу делегата пратила ју је Трећа младеновачка чета Космајског одреда. Тридесетог јула они су стигли до села Ковачевца, где је требало да се задрже до вечери, и пошто ноћу пређу интернационални друм и пруге Београд—Ниш и Младеновац—Аранђеловац, да крену ка Букуљи. Међутим, у току дана недићевци и љотићевци су успели неприметно да се приближе логору кроз кукурузе и да из непосредне близине отворе ватру. Већ од првих рафала погинуо је комесар чете Живорад Савковић Маузер. Заменик командира чете Бранко Стојковић Бели отворио је ватру из пушкомитраљеза и успео да задржи непријатељске војнике. Тиме је чета спасена од већих губитака, али је заменик командира погинуо. Од делегата је рањен Божићар Димитријевић Козица, секретар Пожаревачког окружног комитета. Он је изнет из борбе и смештен на лечење, па због тога није могао да присуствује саветовању. Остали делегати су се, са Младеновачком четом, пребацили на Букуљу.

Партијско саветовање је почело 15. јула на Букуљи, под заштитом Првог батаљона НОВС и Шумадијског партизанског одреда. На њему су учествовали Благоје Нешковић, секретар ПК КПЈ за Србију, Мома Марковић, члан ПК и политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Србије, Драги Стаменковић, члан ПК КПЈ и секретар ПК СКОЈ-а за Србију, Радивоје Јовановић Брадоња, командант Г.Ш. НОВ и ПО Србије, Света Поповић Шпанац, члан Г.Ш. НОВ и ПО Србије, и Мирослав Јовановић Мима, политички комесар I батаљона НОВС. У име окружних партијских руководства из централне и западне Србије на саветовање је дошло укупно 12 делегата. Крагујевачки округ су представљали: Душан Петровић Шане, Милован Милосављевић Мика и Милка Минић Ана; Младеновачки округ: Драгослав Марковић Дража и Божидарка Дамњановић Кика; Пожаревачки округ: Бранислав Стојановић Јанко и Вера Милетић; Чачански округ: Милош Минић и Радисав Недељковић; Ваљевски округ: Сретен Читаковић Демид, Миле Милатовић и Милица Павловић Дара. На основу извештаја које су поднели представници окружних комитета, разматрано је стање у организацијама, тешкоће кроз које су оне пролазиле од почетка устанка, губитке које су имале, стање кадрова и други проблеми. Према записнику,¹² мада несређеном, о стању партијских организација у окрузима, по свим срезовима у крагујевачком и младеновачком округу постојала су среска партијска руководства. С обзиром на несређеност организације после непријатељске офанзиве, подаци о пожаревачком округу нису записани. Крагујевачки окружни комитет Партије бројао је тада 9 чланова, а од тога 5 чланова бироа комитета. У седам срезова овог округа било је укупно 72 члана и 28 кандидата за чланове Партије. У току 1943. године погинуло је 8 партијских руководилаца. У округу младеновачком постојало је Окружно повереништво од 5 чланова, са тек формираним секретаријатом. У осам срезова овог округа било је 54 члана на терену, 9 чланова на личној вези Окружног повереништва и 15 чланова највероватније у одреду. Сем тога, по срезовима је било око 30 кандидата за чланове КПЈ. У оба округа, према томе, било је преко две стотине чланова и кандидата за чланове КПЈ.

Проблеми осталих организација, као што су народноослободилачки одбори, организација жена и омладине, разматрани су само у општим цртама, као сектори партијског рада. Због тога овом приликом нису ни унесени у записник детаљнији подаци о стању ових организација по

¹¹ Оригинал документа у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2821.

окрузима. Судаћи по извештајима из овог периода, на територији крагујевачког, младеновачког и пожаревачког округа било је око 120 НОО, 14 одбора АФЖ-а и око стотину актива СКОЈ-а, са преко 500 скојеваца.

Партијско саветовање у Шумадији је представљало значајан догађај и као смотра постигнутих резултата и као измена искустава између окружних партијских руководства на територији централне и западне Србије. Од почетка устанка до тада је било прошло две године. У ратним условима то није био кратак период, а био је испуњен многим тешким тренуцима за рад илегалних партијских организација на терену, многим губицима чланства и руководећег кадра. Честа хапшења, стални претреси по селима војних и полицијских снага окупатора и његових сарадника, провокације, денунцирања и покољи четника редовно су наносили веће штете организацијама на терену него партизанским јединицама, којима су оне биле ослонац и у војном и у политичком сналажењу.

Извештаји делегата поднети на саветовању показали су да су у току ове две године, упркос губицима, партијске организације ојачале и бројно и политичким утицајем кроз организовање оружаних акција, кроз рад СКОЈ-а, масовних антифашистичких организација и илегалних одбора народне власти. Новим кадровима, који су израстали непосредно у оружаном борби и илегалном раду, учвршћивала су се окружна и формирала многа нова средња партијска руководства, а постигнути успеси пружали су могућност за још брже јачање Партије. Ови успеси су били видни у крагујевачком, младеновачком па и у пожаревачком округу, без обзира на тренутне тешкоће у којима се организација у том крају тренутно налазила.

Извештаји и дискусије учесника била су, у ствари, критичка разматрања постигнутих резултата и указивања на нове могућности. Истицана је у првом реду појава секташења у вези са пријемом у Партију, практицизам у раду руководства, запостављање идеолошко-политичког рада у организацијама, потреба за већом бригом о чланству о мерама за чување чланства и кадрова од удара непријатеља. Поред низа других проблема, на саветовању је разматрано и питање сарадње и међусобног помагања окружних партијских руководства, начин функционисања комитета, а препоручено је и организовање политичких курсева који би убзали оспособљавање руководећих кадрова по окрузима.

Секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију Драги Стаменковић одржао је 17. и 18. јула и окружно

скојевско саветовање, на којем је размотрено стање омладинске организације у крагујевачком округу.¹³

Почетком августа на Букуљи је одржано и војно-политичко саветовање представника руководстава и војних јединица са територије централне и западне Србије. Поред делегата са претходног партијског, овом саветовању су присуствовали и следећи представници војних јединица: Предраг Марковић Алимпие, члан Главног штаба за Србију, Милош Дудић Сувоборац, командант Првог батаљона НОВС, Иван Стефановић Срба, командант Космајског партизанског одреда, Лазар Љубоја, заменик политичког комесара Првог батаљона НОВС, Миша Гавриловић, Јова Роган, Раденко Мандић, командант Чачанског одреда и Илија Јовановић Лала, начелник штаба Првог батаљона НОВС. Укупно се окупило 26 учесника.

У време окупљања делегата на Букуљи, ситуација у централној Србији била је у знаку очекивања значајних догађаја у даљем развоју устанка. На то су донекле утицали и догађаји у свету. Порази немачких фашиста на Источном фронту и десант савезника на Сицилији изазвали су колебања у савезницима осовине. Поуздане немачке трупе биле су свуда потребне. Немоћан да се јачим властитим снагама упушта у исцрпљујуће сукобе са партизанима у Србији, окупатор је тражио излаз у појачању бугарских окупационих јединица и већем ангажовању четника Драже Михаиловића. Тих дана је формирана такозвана окупациона група „Ф“, у коју су поред немачких ушле и друге окупационе и петоколонашке оружане јединице у Србији. Немачке команде су, рачунајући на четничку лојалност, очекивале да ће уништити партизанске јединице, али су се ипак трудиле да преко својих опробаних сарадника недићеваца и Љотићеваца остваре сигурнију контролу над њима.

Став савезника према антифашистичкој борби у Југославији, а посебно све отворенија подршка Лондона „свима онима који се боре против окупатора“, утицали су и на разне групације фашистичких сарадника у земљи и са њима везану емиграцију. Лондонска влада је пожурила да предложи савезницима план десанта својих „јединица код Задра“ са задатком да, уз помоћ четника, униште партизане и преузму власт. Мада су савезници овај план одбацили, у новој Пурићевој влади Дража Михаиловић је по-

¹³ На овом саветовању присуствовали су: Милић Радовиновић, секретар ОК СКОЈ-а, Димитрије Ђурђевић Диша, Ивица Девчић Воја „Обалац“ и Љубинка Новаковић.

стављен за министра војске. Без обзира на незадовољство западних савезника због четничког шуровања са Немцима, равнгорци су имали своју рачуницу. Њихове команде су сматрале да ће, успети сарадшом са Недићевом полицијом, са Гестапоом и немачком оружаном силом да угуше народноослободилачку борбу. Уништавајући партизанае, они су сматрали да ће ојачати војнички и сачекати крај окупације као једина оружана снага у Србији.

Недићевци су са своје стране, у четничкој „горској“ тактици и подршци емигрантске владе, видели могућност искупљења за недела извршена у отвореној сарадњи са немачким окупатором. Једино су Љотићевци били своју судбину без резерве везали за судбину немачких фашиста, па су отуда понекад долазили у сукоб са појединим четничким јединицама.

Партизани у централној Србији, ту на домак главном граду, били су сметња и окупатору и свим овим реакционарним групацијама које су у сарадњи са немачком оружаном силом виделе једину могућност да се одрже на власти. Али сви четнички покушаји да продру и учврсте се у крагујевачком и младеновачком округу остали су без виднијег резултата. Успеси Првог батаљона НОВ Србије и партизанских одреда у овим крајевима давали су још већи полет оппггем развитуку покрета. Чак и у пожаревачком крају, где је непријатељ забележио извесне успехе, одред се почео сређивати а такође и организације на терену. Очекивало се брзо формирање нових јединица Народноослободилачке војске и потпуно чишћење појединих територија од непријатеља.

Саветовање на Букуљи почело је 9. августа, а у обезбеђењу су се и сада налазили Први батаљон НОВ Србије и Шумадијски партизански одред. Нешто касније су сви учесници, са јединицама које су обезбеђивале, прешли на Венчац да би избегли евентуално изненађење од непријатеља. Али како је окупљање партизана, мада у највећој тајности, вршено у непосредној близини Аранђеловца, оно није могло остати незапажено. По доласку на Венчац стигла су од скојеваца из Бање обавештења да бугарске јединице врше блокаду планине. Због тога је одлучено да се учесници саветовања, под заштитом батаљона, пребаце према Руднику. Једна чета Првог батаљона је избачена у претходницу а друга у заштитницу колоне.

Први сукоби патрола са непријатељем почели су већ на Венчацу, а затим се борба постепено преносила све даље према Букуљи. Партизанска колона је наставила покрет, и док је заштитница водила борбу на Венчацу, чета у претходници је ударила право на оперативни штаб бугарских јединица који је руководио блокадом. Непријатељ је раз-

бијен и натеран у бекство према Аранђеловцу. У том сукобу погинуло је 7 бугарских војника. Заплењена су 2 минобацача, неколико кутија мина, 2 пушкомитраљеза, један тешки митраљез, преко 2500 метака и нешто друге опреме. Од партизана рањен је теже један борац а од делегата лакше у раме Божидарка Дамњановић Кика.

После борбе са фашистичким бугарским јединицама, саветовање се наставило и трајало је са прекидима до 13. августа. На дневном реду су била многа важна питања у вези са изградњом војних јединица и развитком устанка у овим крајевима:

„Дневни ред

I. Оцена момента, перспективе и задаци

1. Међународни
2. у Југославији
3. у Србији

II. Војни и политички живот у батаљонима и одредима

1. Рад партије у батаљонима и одредима
2. Рад штабова
3. Политички рад
4. Културно-просветни рад
5. Војна обука и војни рад
6. Морал и дисциплина и мере за њихово јачање
  - а) однос у војсци, б) извршавање наређења, в) пиће, крађе, прикривања, „поклони“, г) критизерство, д) контрола, одговорност, казне, љ) држање у борби, е) „теренци“ и партизани, ж) смотра
7. Чување људства и губици
8. Снабдевање (интендантура)
9. Санитет

III. Активност, акције и народ

1. Акције, борбе, репресалије
2. Војни рад у позадини
3. Мобилизација
4. Ликвидације
5. Сеоске страже
6. Реквизиција и конфискација."

(Оригинал документа у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 8689).

У току ових 5 дана, о свим тачкама дневног реда, на основу дискусије извучени су закључци. Дата је оцена да ситуација у свету и у земљи пружа све повољније услове за јачање народноослободилачке борбе. „Појачана спремност народа Србије” — каже се у закључцима — „да се бори у редовима партизана, повећани и ојачани партизански одреди и батаљони, садашњи неуспех Дражине офанзиве на наше одреде и базе, говоре да се приближујемо одлучним борбама у Србији против окупатора и издајника”. У вези са тим разматрана је могућност убрзаних припрема око формирања Шумадијске бригаде Народноослободилачке војске Србије. Закључци саветовања садржавали су одговоре на многа питања око организације и дејствовања војних јединица. У оном делу који се односи на активност војних јединица, посебно се истиче да „тежиште акције мора бити уперено против окупатора, транспорта железничког и путног”. „Са окупаторским трупима” — каже се даље — „изнуђивати борбу на најповољнијим местима за наше јединице и у борби их разбијати и уништавати”. Овај закључак имао је своју дубљу позадину. Избегавајући сукобе са партизанским јединицама, немачке трупе у централној Србији ретко су у то време излазиле из градова. Немајући довољно снаге да се упуштају у непрекидне сукобе у којима су увек трпели губитке, Немци су све више унутрашњост територије препупггали недићевцима, љотићевцима и четницима. Они су тих месеци, добијајући помоћ у оружју, преузимали на себе улогу чувара окупационих трупа и немачког интереса у окупираној земљи. У сталним борбама са петоколонашким одредима, партизани су све мање имали прилике да ударце наносе директно окупаторским јединицама као главном непријатељу. Истицањем ове чињенице у закључцима, подвучено је да војни и полштитички руководиоци не смеју губити из вида најбитнију карактеристику револуционарне борбе — ослободилачку борбу против окупатора.

У закључцима је такође истакнута улога такозваних позадинских организација у даљем развијању и јачању ослободилачке борбе:

- „а) све партиске организације и организације Народно-ослободилачке борбе (НОО, УСАОЈ, АФЖ) морају посветити пуну пажњу најширој војној обуци у позадини као једном од најглавнијих својих задатака;
- б) стварати војне десетине од одраслих и омладине за одбрану села од Дражиних банди, за заједничке акције са одредом и за одбрану жетве;

Појачати мере за мобилизацију људства за одреде и батаљоне:

- а) активизација војних десетина;
- б) оружање и организовање народа око војних десетина за борбу против Дражиних насиља;
- в) оружати и организовати народ за одбрану жетве итд;
- г) појачати политички рад у позадини;
- д) упознавати стално народ са најновијим и свакодневним успесима Црвене армије, савезника и наше Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда у Југославији..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 8698).

Саветовање на Букуљи је усвојило: закључак да се политичко јединство народа Србије у борби против окупатора и његових сарадника остварује „одоздо“ кроз непосредну сарадњу партизана и народа. Сви покушаји које је Покрајински комитет са окружним партијским руководством чинио ради увлачења бивших политичких партија, односно њихових руководилаца, у борбу против окупатора остали су без резултата. Штавише отворено или прикривено, сва ова вођства су се, пружајући подршку појединим петоклонашким струјама од љотићеваца до дражиноваца, већ практично определила за борбу против Партије и народа. Тиме су она сама довела себе у изолован положај не само од народноослободилачке борбе и народа него и од највећег броја својих некадашњих присталица. Оваквим закључцима на августовском саветовању дати су не само непосредни задаци него и основни оквири и смернице за даље развијање устанка у војном и политичком погледу уопште на подручју централне и западне Србије.

Многе усвојене одлуке и закључци почели су се спроводити још док је саветовање било у току. Тако је, између осталог, почео двонедељни курс за војне руководиоце на којем су поред осталих предавачи били и члан Главног штаба Предраг Марковић Алимпије и Илија Јовановић Лала. На курсу је било 18 слушалаца из Космајског, Шумадијског и Чачанског одреда и Шумадијског батаљона. Обезбеђење курсиста вршио је Шумадијски одред, као и партијски радници онога краја у коме су се курсисти задржавали.

Како је на саветовању истакнута потреба брже мобилизације нових бораца политичким радом и акцијама одреда, у Првом шумадијском партизанском одреду извршена је реорганизација. Формиране су две чете — Ора-

шачка и Качерска. За команданта одреда је постављен Илија Јовановић Лала а нешто касније за комесара Јово Роган. Командант Космајског одреда Иван Стефановић Срба, после саветовања, задржан је привремено на курсу а затим постављен за команданта Првог шумадијског батаљона, а за вршиоца дужности команданта одреда упућен је Миша Гавриловић. Све су то биле припреме кадра за предстојеће формирање бригаде.

Војно-политичка саветовања на Букуљи својим закључцима о општем развиту ослободилачке борбе, изградње војних јединица и активности политичких организација и органа народне власти, била су од великог значаја за развитак ослободилачког покрета у централној Србији. Политичке оцене које су овде усвојене на основу дотадашњих искустава и даљих перспектива представљале су основ за активност свих партијских руководстава све до ослобођења ових крајева.

Л

После саветовања на Букуљи, Први шумадијски батаљон и Шумадијски одред почели су чишћење Шумадије од четника и петоколониша. Петнаестог августа извршен је напад и разбијени су четници у Брезовцу, где су три четника тешко рањена. Сутрадан је батаљон наишао на четнике у Вукосавцима. После краће борбе, у којој је рањен један четник и један партизан, четници су се разбегли. Седамнаестог августа извршен је напад на четнике у Липовцу. Не чекајући да се борба развије, четници су побегли. Партизани су заробили двојицу њихових стражара и ослободили два ухапшена партизанска сарадника која су четници управо „саслушавали“. Деветнаестог августа Први шумадијски батаљон и Шумадијски одред логоровали су на јужним падинама Букуље. У току дана, сељаци из Гараша су обавестили да је у село стигла Орашачка четничка бригада. Није било ничег новог у томе што су сељаци обавештавали партизане о доласку непријатеља. Међутим, док су увек до тада молили да се борбе не воде у селу, овога пута они се на то нису обазирали. Тражили су од штабова да се четници нападну и дали су тачне податке о кућама и воћњацима где су распоређени. Четници нису очекивали партизански напад. Бар не усред дана. Растурени по селу, они су се одмарали, пијанчили или коцкали. Шумадијски батаљон и одред спустили су се опрезно у колони по један са Букуље. Чистину испред села, међутим, чували су четнички стражари, и партизани је нису могли прећи да не буду примећени. Због тога је Радивоје Јовановић Брадоња наредио да сваки борац понесе уз себе већу грану. Тако је пар-

тизанска колона успела да уђе у долину непримећена од стражара. Пред самим кућама наређен је јуриш. Подржани пушкомитраљеском ватром, борци су за кратко време потпуно разбили четнике. На десном крилу Кужета Лазар Љутица прецизним дугим рафалима из партизанског тешког митраљеза „косио“ је четничке групе које су бежале према Орловици. У извештају Главног штаба НОПО Србије о овој борби пише:

„... Крајем августа Шумадиски батаљон и једна чета Шумадиског одреда опколили су у селу Гараши крволочну банду дражиноваца, такозвану Орашачку бригаду, која је бројала 130 људи. Партизани су муњевитим препадом упали у сам логор четничких (бандита) и потпуно их разбили. На лицу места остало је 18 лешева четничких бандита. После ове борбе, народ у Шумадији је одахнуо и са огромним задовољством примио вест о разбијању ове банде, јер је она поклала низ најугледнијих родољуба у Шумадији, међу којима и старог свештеника Исаковића из села Бање, Милана Грујића из села Даросаве, жену Герасимовића погинулог у борби са Немцима...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3830).

У борби је, сем тога, рањено 16 четника а већи број је заробљен. Партизани нису имали никаквих губитака. По вођаца је остало бачено оружје, опрема и полупразне боце ракије.

У овим борбама са четницима, Први шумадијски батаљон је убрзо остао без муниције. Немци су у то време петоколонашким одредима давали само неопходну количину муниције за борбу, а окупаторске јединице, уколико су и излазиле из градова, више нису водиле са собом комору. Тако плен од непријатеља није могао да задовољи повећане потребе у муницији. Због тога је одлучено да батаљон пређе у младеновачки округ, где су у априлском рату 1941. године разоружане веће јединице бивше југословенске војске и где се још увек могло по селима скупити нешто муниције. Двадесет другог августа, батаљон је преко космајског и младеновачког среза кренуо у Јасеницу. Како је, међутим, дошао изненада, без ранијег ступања у везу са партијским руководством, муниција се није могла сакупити. Неколико дана касније, у шуми између села Селевца и Велике Крсне, Први шумадијски батаљон и друга чета Космајског одреда водили су борбу са Немцима, жандармима и љотићевцима. Обавештен да се недалеко од логора друмом крећу два камиона са немачким војницима, штаб батаљо-

на је одлучио да постави заседе како би дошао до муниције. Међутим, уместо два, наишло је 6 камиона Немаца. Борба по кукурузима око логора трајала је од 16 до 20 часова. Убрзо су у помоћ Немцима пристигли жандарми и љотићевци из Смедеревске Паланке. У борби је погинуло 5 немачких војника и петнаестак жандарма а већи број је био рањен. Погинула су такође и два борца Шумадијског батаљона и један борац Космајског одреда, док је један космајац рањен. Сутрадан је у шуми између Ковачевца и Велике Крсне разбијено једно жандармеријско одељење и заробљен један жандарм, а затим се батаљон по дану преко села Ковачевца и пруге Београд — Ниш упутио према Јагњилу, где је спалио општинску зграду и похватио неколико организатора Дражиних четника.

По повратку из младеновачког округа, батаљон је 4. септембра поставио заседу на друму Топола — Аранђеловац. На ову заседу наишло је једно одељење Немаца и жандарма. У краткотрајној борби убијен је један немачки војник и четири жандарма а два жандарма и један Немац су заробљени. Заплењено је неколико пушака, једна машинка, и, пгто је најважније, прилична количина муниције.

У августовским борбама Први батаљон и Шумадијски одред успели су у приличној мери да разбију четнике у Шумадији. Четничка врховна команда је због тога на ову територију упутила нове снаге под командом Николе Калабића, команданта такозване Горске краљеве гарде. Ова четничка бригада, позната у целој централној Србији по својим свирепостима и покољима извршеним над народом, требало је да разбије партизанске снаге на овом простору и ојача четнички утицај. Сакупивши око 1500 четника, Калабић је 6. септембра 1943. године у Орашачким Гајевима напао Први шумадијски батаљон. Борба је почела око 9 часова пре подне и трајала је све до 15 часова. После одбијених првих налета четника, батаљон је почео да се пробија. Док је једна чета сталним нападима пробијала четничке позиције, друга је у заштитници постављала заседе и дочекивала четничке јединице које су се кретале за батаљоном. О томе у извештају штаба батаљона пише:

„... Четници су били концентрисали све снаге што их имају у Шумадији... У борби је долазило до хватања за гушу и борбе ножевима. Четници су разбијени. Погинуо је неки командант пггаба „корпуса“ чије име крију. Заробљено 10—15. Плен: 10 пушака и један митраљез. Ми смо имали 4 мртва: Ми-

лош Ђуричић Васке, Милош Савковић Добрица, Вера Тенкић из Бање, а незна се шта је са Шубарлијом."¹⁴

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 3826).

Изгинули партизани били су у батаљону веома омиљени као храбри борци. Највећи губитак представљала је погибија професора књижевности Милоша Савковића, који је као напредан човек уживао велики углед како међу београдском интелигенцијом тако и међу генерацијама својих ученика. Тај исти углед он је врло брзо стекао и у батаљону, организујући агитпроп и културни живот у јединици. За те потребе он је сам сгварао све: писао једночинке, скечеве, популарне партизанске „врапце“, а кад је требало, излазио је са осталим борцима на сцену као глумац. Од његовог доласка батаљон је обавезно при сваком уласку у село давао приредбу за народ, па је професор постао брзо популарна личност и по шумадијским селима.

Четници су се за пораз осветили мештанима села Гајева запаливши 70 кућа. Први шумадијски батаљон и Шумадијски одред водили су тих дана још неколико већих борби са четницима. Осмог септембра разбијени су четници у Брезовцу. После тога је у селу одржан митинг на којем је говорио Душан Петровић Шане. Сутрадан су се одред и батаљон сукобили са четницима на Букуљи. О томе у извештају Моме Марковића пише:

„... На Букуљу 9. септембра са чулавцима. Њих неколико стотина, неки веле и хиљаду. Велика њихова концентрација. На нашој страни рањен Сувоборац у груди, доста тешко. На њиховој велики губици. Побегли у паници“ ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, бр. 2515).

Тих дана четници су открили партизанску болницу у засеоку Каменица између села Венчана и Даросаве. Користећи прилику када у близини није било партизана, они су изненада опколили засеок и земуницу у којој је било 11 рањеника. Батаљонски лекар др Мира Врабич управо је уочи овог напада напустила болницу и пошла да превије рањеног команданта батаљона Мишу Дудића.

Четници су отворили земуницу и позвали рањенике на предају. Уместо одговора, полетеле су бомбе и одјекнула пушчана паљба. Отпочела је жестока борба, која је трајала неколико часова. Најтежи рањеници су одлучили да

¹⁴ У овом извештају се као датум борбе помиње 6. септембар, а у другом 11. септембар.

штите иробијање ооталих. Била су то четири борца са помљеним ногама. Док су они пуцали на четнике, седам партизана која су могла да се крећу извршила су јуриш. Пробивши четничку блокаду, они су се повукли према Раниловићу.

У борби са рањеницима око земунце погинуло је 7 четника. После напада на рањенике, четници су блокирали Венчане и Даросаву и почели да претресају и прекопавају по кућама да би пронашли партизанска склоништа. Уз пут су хапсили, тукли људе и палили куће. Обавештени од издајника Негована Ђуровића, они су тако дошли до куће Станичића Милана из Даросаве, где се налазило склониште са партијском техником Крагујевачког окружног комитета. Пошто мучењем нису могли да присиле Станичића да говори, четници су прекопали двориште и зграде и тако открили склониште. У њему се тада као „техничар“ налазио Предраг Удицки Денеба, који је пре доласка у партизане био на личној вези ЦК као службеник немачке агенције ДНБ. Да не би пао у руке четницима, Удицки је бензином запалио архиву и материјал у склоништу а затим бомбом извршио самоубиство. Четници су после тога заклали власника куће, који је већ био у полувесном стању од убода камама и батина.

Док се све ово одиграло у Венчанима и Даросави, бугарски војници су упали у село Мали Црљенци. Залазећи по кућама, они су поред стокe и хране пљачкали све што им је долазило до руку. Шенлучећи по селу, Бугари су ранили једно дете, ухапсили десетину сељака и на крају „уз весеље“ запалили 11 кућа.

Срачунат на застрашивање народа, овај терор, међутим, није постигао жељени ефекат. Разбијање четничких бригада и корпуса и ангажовање села у борби против непријатеља омогућило је брзо јачање Првог шумадијског одреда. Из неких села орашачког среза почели су масовни одласци омладине у партизане. Из села Врбице, Бање и других дошло је неколико десетина омладинки. У августу и септембру одред се углавном кретао и деловао у заједници са батаљоном. Значајнију самосталну борбу водила је само Качерска чета 12. септембра у селу Трбушници. Она је напала и разбила један батаљон четничке Колубарске бригаде. У борби је рањен један а заробљено 7 четника. Заплењено је 9 пушака, 1 револвер, 328 метака и нешто друге спреме.

*

За време боравка на Букуљи, један део бораца Младеновачке чете издвојен је из одреда ради попуне Првог шумадијског батаљона, који је у јулским борбама изгубио

15 људи и имао 18 рањеника. Мањи број се са новим командантом Космајског одреда вратио у Подунавље и прикључио Другој чети.

Космајски одред је још увек дејствовао подељен у два дела. Прва космајска чета, од око стотину бораца, са тек формираном Посавском четом деловала је у космајском и посавском срезу. Трећа, некадашња Друта чета, налазила се у јасеничком и подунавском срезу, где је убрзо прерасла стотину бораца, па је 19. августа подељена на Трећу и Четврту чету. Поред разбијања непријатељских јединица које су непрекидно покушавале, изласцима на терен, да нанесу ударце партизанима и олакшају четницима присилну мобилизацију људства, чете су током целог августа наставиле са акцијама да би заштитиле жетве. Трећа чета је 1. августа напала и растерала жандарме у селу Вучаку код Смедерева, а сутрадан је спалила вршалицу у Малом Орашју. Петог августа извршен је напад на љотићевце у Суводолу а 8. на жандарме који су чували вршалице у Ландолу. После реорганизације у Трећу и Четврту, ове две чете су 19. августа напале љотићевце који су се кретали камионима из Смедерева. Предње камионе партизани су сачекали у заседи, али су љотићевци из осталих успели да се развију за борбу, која је трајала неколико часова. Ипак су били потпуно разбијени. Имали су десетак мртвих и већи број рањених. Партизани су после борбе спалили заплењене камионе, а затим су, одржавајући зборове по селима, прешли у младеновачки срез, где су 28. августа извршили напад на Немце и жандарме који су чували вршалице у Великој Крсни.

Сличне акције изводиле су и друге две чете у космајском и посавском срезу. Оне су 4. августа спалиле вршалице и одузеле каише у селу Лисовићу, 5. августа у Губеревцима и Вранићу а 7. у селу Манићу. У другој половини месеца спаљени су спискови разреда реквизиције и забрањена свака испорука жита и намирница окупатору у Стојнику, Вабама и Великом Борку.

Овим акцијама одред је успео да потпуно онемогући испоруку пшенице у већем делу округа. Али, чак и у оним крајевима у непосредној близини Београда и других градова где су партизанске чете ређе допирале, поучени прошлогодишњим искуством, народ се масовно одазивао акцији прикривања летине. Овај успех партијских организација и одреда забележио је у августовском извештају и Главни штаб НОПО Србије:

„... Космајски партизански одред“, пише у овом извештају, „који делује у близини Београда, успешно

спроводи одбрану жетве коју окупатор хоће да отме од сељака.

У селу Азањи две чете овог одреда сачекале су колону Немаца и убиле 12 фашиста и више раниле ..."
(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3830).

Крајем августа отпочело је продирање јачих четничких снага и на територији младеновачког округа. У срезу посавском и врачарском, присилном мобилизацијом сељака, четници су образовали Авалски а у космајском и младеновачком срезу Космајски четнички корпус. Истовремено, бивши Пећанчев војвода, а тада Дражин командант капетан Живан Лазовић образовао је у подунавском и јасеничком срезу Смедеревски четнички корпус. За партизанске јединице ова четничка „војска“ није представљала нарочиту опасност, али су зато почела масовна зверства по селима. Четничка врховна команда је, незадовољна спорим продирањем четника у ове крајеве, непрекидно вршила смењивање појединих команданата, захтевајући да се у сарадњи са жандармима „овлада територијом“ која је „додељена“ корпусима.

Разгонећи оне четничке јединице које су уз терор вршиле насилну мобилизацију, партизанске чете су имале пуну подршку позадинских организација и народа. Око позадинских организација по селима окупљали су се сви они који су избегавали четничку мобилизацију, организујући се у десетине и припуцавајући ноћу на четнике. Међутим, прва значајнија борба, која је пољуљала и онако не велики морал четника у једном делу округа, вођена је 22. августа између Губеревца и Манића. Прва и Друга чета Космајског одреда, са Колубарском четом Првог шумадијског одреда, водиле су тога дана борбу са космајским и посавским четницима и жандармима СДС. Непријатељ је био потучен до ногу. Погинуло је 25 а заробљено 25 четника и жандарма СДС са целокупним наоружањем. Поред пушака и муниције, заплешен је и један холандски митраљез. Осмог септембра Прва и Друга космајска чета су поново водиле двочасовну борбу са жандармима СДС у Вранићу, а 12. су по дану ушле у Сремчицу и тамо одржале митинг. Непријатељске снаге су биле потпуно потучене и држале су се само у Умци, Сопоту и Раљи. Срески начелник из Сопота упутио је у села 16. септембра, преобученог у сељачко одело, жандармеријског поручника Драгутина Тишму да испита каква је ситуација, колико има партизана и где се налазе, али су у Дучини Тишму ухватили партизани и после саслушања осудили на смрт.

Разбијени четници побегли су у околне срезове, одакле су упадали само повремено, и то ноћу, у космајска и посавска села. Немачко одељење које је 17. септембра пошло са Умке на терен наишло је на партизанске заседе. Рањено је неколико немачких војника а остали су побегли назад у варош. Партизанске чете су се јавно кретале по дану од села до села. Истога дана, 17. септембра, један немачки авион упућен из Београда митраљирао је безуспешно партизанску колону код села Баба. Партизани су одговорили митраљеском ватром и авион се убрзо подигао и одлетео према Београду. Петог октобра ове две чете су ушле у варошицу Бељане. Два дана касније понова је одржан збор у Сремчици а 10. и у Великој Моштаници. Петнаестог октобра жандармеријска патрола из Раље стигла је до Рогаче, али су је партизани дочекали и после краће борбе најурили у град.

Заплашен развојем ситуације у Посавини и у Космају, Дража Михаиловић је сменио команданта Авалског четничког корпуса због недовољне активности у чишћењу терена од комуниста. Указом „његовог величанства краља" на ову дужност је постављен Вукчевић Блажа, капетан бивше краљеве гарде. Четници и жандарми су почели да прикупљају све снага из Шумадије ради чишћења Космаја од комуниста. Биле су то јединице Рудничког, Ваљевског, Космајског и Авалског четничког корпуса, као и жандармеријске станице из околних места и Београда. Прелазећи у Посавину и у космајска села, оне су прекинуле канал којим су пребацивани из Београда нови борци у партизане.

Трећа и Четврта чета Космајског одреда су за то време оперисале на простору источно од пруге Београд — Ниш. Другог септембра оне су са новим командантом одреда стигле у Друговац. Велепоседник и познати петоколанаш Бранко Милосављевић, који је са својом „личном гардом" држао у страху Цело село, побегао је у Смедерево. Партизани су разоружали Милосављевићеву „гарду" и одржали митинг. Село је са одушевљењем дочекало ослобођење од Милосављевића. Четвртог септембра опкољена је и разоружана мања група четника у селевачком засеоку Бачинац, а затим је командант са Трећом четом кренуо у великоорашки срез. Сем неких акција на периферији, у овај срез од 1941. године нису долазиле партизанске војне јединице, што је знатно отежавало рад партијских руководилаца. Уз то су петоколонаши, а нарочито четници, настојали да искористе одсуство партизана и да претворе овај некада јак устанички крај у своје упориште. Осмог септембра, у кукурузима крај села Трновча, Трећу чету су напали

четници и жандарми. У извештају Окружном комитету партије, вршилац дужности команданта одреда Михаило Гавриловић Миша писао је 14. септембра:

„... Истога дана преданили смо у селу Трновчу у кукурузу. Пошто су се четници Драже Михаиловића гривукли близу кроз кукуруз, јер ооматрач није могао да примети на веће одстојање, ја сам ее оног часа пробудио и само што сам питао осматрача шта има ново, четници су појурили на нас уз велику дреку. Командовао сам к оружју, другови су се пробудили и одмах развили у стрељачки строј, и после команде за отварање ватре на четнике, ови су почели да беже. Ми смо маневрисали да би ухватили четнике с леђа и успело нам је... После тога напали смо четнике и жандарме у селу...”

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3770).

Борба код Трновча и Милошевца са четницима и жандармима, мада не спада у веће битке космајских чета, имала је великог значаја за срез великоорашки. Растеравши олако жандарме и четнике, Трећа чета је очувала партизански углед и покренула народ у овом срезу а нарочито омладину. То се убрзо показало у виду јачања позадинских организација и у овом крају.

Дванаестог септембра партизани су одржали велики збор у Биновцу а 30. у Друговцу. Поред војних руководилаца, говорили су и партијски радници са терена. Подунавска села су почела да се припремају за одбрану од четничких насртаја и њихових мобилизација. Скоро у сваком селу оружане омладинске групе су припуцавале на четнике Смедеревског корпуса, који је по наредби Четничке врховне команде ужурбано вршио мобилизацију ради чишћења терена од комуниста.

Почетком октобра Трећа и Четврта чета прешле су пругу Београд — Мала Крсна да би прикупиле нове борце и разбиле непријатеља у грочанском и врачарском срезу. Партизани су разбили 3. октобра четнике у Дражњу и Малој Иванчи, а затим и у једном и у другом селу одржали зборове. Четвртог октобра између Врчина и Мале Иванче партизанску колону су напали дражиновци и жандарми СДС. После краће борбе партизани су кренули на јуриш, прогонећи разбијене непријатељске јединице према железничкој станици Врчин. Четници и жандарми су успели да умакну само захваљујући томе што је једна приспела композиција теретног воза задржала партизански стрељачки строј. Истога дана, једно партизанско одељење

напало је и у једночасовној борби разбило код села Заклопаче одред Специјалне полиције Управе града Београда. Полицајци су побегли после борбе у Београд. У овим борбама погинуло је око 20 четника и недићеваца. Заробљен је такође и већи број непријатељских војника, а погинула су и два борца Треће космајске чете приликом јуриша на четнике код Врчина.

После ових борби 3. и 4. космајска чета су кренуле према Јасеници и Подунављу, држећи уз пут зборове ради окупљања нових бораца у одред.

Седмог октобра ове две чете су одржале збор у Шепшину, на којем се у партизане јавило неколико нових бораца. Осмог септембра оне су кренуле у напад на Селевац, где се налазио смедеревски четнички корпус, али су четници побегли испред њих. Два дана касније чете су у Липама опколиле групу четничких официра. После трочасовне борбе четници су уопели да се пробију и побегну из обруча. Једанаестог, дванаестог и тринаестог октобра одржани су зборови у Вучаку, Петријеву и Водњу. Све ово време четама су прилазили нови борци. У одред је ступило и неколико омладинки, које су своју девојачку спрему поделиле борцима. Приликом сваког уласка партизана у села, око чета се окупљала маса народа. Приређиване су игранке и весеља. Међутим партизани су очекивали одлучујућу битку са четницима, јер су се стално размиоилазили са Лазовићевим Смедеревским корпусом. Петнаестог октобра до ње је и дошло на тремећи села Друговца, Биновца и Суводола. Прикупивши цео Смедеревски корпус, и уз помоћ бригада из околних срезова, командант корпуса Живан Лазовић, иначе велика узданица Четничке врховне команде, извршио је напад на партизански логор. У извештају који је командант Космајског одреда упутио 17. октобра Младеновачком окружном комитету о овој борби пише:

„... Петнаестог октобра водили смо борбу са четницима између Биновца, Суводола и Друговца. Борба је трајала од пола десет до пола шест увече.

Четници су се сконцентрисали и према добијеним извештајима било их је око 800. Покушавали су на сваки начин да нас опколе и да нам заузму положај али смо ми успели да их у сјајном финишу у јуришу разбијемо и заробимо 29. Тројица су стрељана а остали пуштени. Мртвих четника је било око 20, а рањених преко 40. Код нас је било 2 мртва и један рањен. Заплењена су три пушкомитраљеза са оквирама, 35 пушака и око 1000 метака, нешто бомби и мнош ситних ствари као: торбица, порција, чутурица... Заплењен је и један бицикл, који су они одузели

од једног сељака из Биновца. Точак је враћен сопственику.

Борба је била доста оштра, тако да је дошло и до кундачења. Наши борци су се држали одлично.

Иначе, прилив бораца је велики, тако да ове две чете броје око 150 бораца. Али је оскудица у руководству и молим да се тражи од Главног штаба да ми пошаље што пре командире, ја сам већ известио штаб али нисам добио одговор и зато молим и вас да ургирате на то ..."

(Оришнал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3769).

Четници су у друговачкој борби били тако потучени да се за неколико месеци нису могли опоравити. Мобилисани сељаци су искористили прилику да се разбегну кућама, а поједине групе са четничким официрима које су бежале из борбе народ је сам уз пут разоружавао. Разбијањем овог четничког корпуса велики део Јасенице и Подунавља био је очишћен од непријатеља. У општем полету нека подунавска села су се дигла на устанак. Најзначајнија међу њима била су Друговац и Липе. После бекства Бранка Милосављевића, Друговац је тако рећи за ноћ постао једно од најбољих партизанских села у Подунављу. Када је разбијен и четнички корпус, Друговчани су се наоружали и припремили да бране село од упада непријатеља. Скоро истовремено је и у Липама образована посадна чета, која никога сем партизана није пуштала у село. Али не само у овима, слична ситуација била је и по осталим селима у целом крају, као што су Водањ, Луњевац, Петријево и Вучак.

Већ почетком октобра Космајски партизански одред је бројао 230 бораца, а 18. октобра у његовим четама је било преко 250 партизана. Разбијање дражиновско-недићевских покушаја поново је у селима створило атмосферу народног устанка из 1941. године. У одговору на писмо Окружног комитета КПЈ за Кратујевац о јачању покрета у Шумадији, Младеновачки окружни комитет Партије писао је у октобру:

„... Што се тиче нашег терена ситуација је следећа: налазимо се пред народним устанком. Народ са великим одушевљењем поздравља наше акције. Имали смо два значајнија сукоба са дражиновцима, и то један у Губеревцу, где су драж(иновци) имали 25 мртвих. Запленили смо у овој борби један холандски митраљез и 25 пушака. Њихова снага у овој борби била је 300 а наших 100 (Прва и Друга чета — прим.

ред.). У другој борби која се водила између Друговца, Ландола и Суводола, у јојкој је учествовало 800 дражиноваца према 130 наших (Трећа и Четврта чета — прим. ред.) а борба је трајала 8 часова, у овој борби је дошло до кундачења. Мртвих дражиноваца било је 30, заробљено 29. У овој задњој борби су тако деморалисани, да чим чују да се налазимо у њиховој близини одмах беже. Запленили смо 3 пушкомитраљеза и 35 пушака. Прилив нових бораца у наше чете је обилан. У појед(иним) местима траже да их мобилишемо. Дражиновци пре ове борбе успели су да већи број сељака мобилишу, док им сад не успева; сељаци беже од куће" ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3698).

У то време Космајски партизански одред је преко Среског партијског повереништва КПЈ за Посавину одржавао повремену везу са сремским партизанима. Обавештен о приликама у централној Србији и снажном размаху ослободилачке борбе, Врховни штаб НОВ и ПО Југославије био је донео одлуку да овим каналом упути једну групу искуснијих војних и политичких руководилаца како би се олакшало образовање већих јединица Народноослободилачке војске. О томе у необјављеном дневнику Николе Јбубићића пише:

„... 10. рујна ујутро крећемо у Модрич (Босна), 14. рујна најзад -стиже команда II Корпуса. Добили смо пуномоћ за одлазак у Србију. С њима су стигла још три друга те сад група броји 6 чланова. Стигли су Срба, Феђа и Милосав те према томе иду три војна и три политичка друга. У наређењу Врховног штаба стоји, да Сава иде за начелника штаба дивизије, Ратко и ја као команданти бригада — док Срба, Феђа и Милосав иду за комесаре. По том закључисмо, да је устанак у Србији у наглom порасту кад нас шаљу за веће јединице.

Према наређењу Врховног штаба треба у Србију да понесемо једну радио-станицу, јер Србија до сада није имала радиовезе са Врховним штабом. Друг Коста (Нађ) дао нам је радио-станицу енглеског типа и радиотелеграфисту Милу зв. „Енглеz”.

Донели смо план, да идемо преко Срема. Разлог је тај што из земуноског среза постоји веза са друговима у Београду и са партизанима у Србији.

Другови из Врховног штаба придају нашем путу доста велико значење. То видимо по том, што су

обавештене све комаде, када ми треба да прођемо, па и команда Главног штаба за Војводину, да нам омогуће извршење задатка. Друг Срба прича како му је друг Марко на растанку скренуо пажњу да се чувамо и да ћемо и мртви пред Партијом бити одговорни ако паднемо."

Трећа и Четврта космајска чета су у другој половини октобра извршиле још неколико мањих акција. Шеснаестог октобра одржан је збор у Петријеву код Смедерева а осамнаестог у Селевцу. Са сваког од ових зборова у чете је ступило још по неколико нових бораца, тако да су ове две чете крајем октобра већ имале близу 200 партизана. После збора у Селевцу, оне су преко подунавског и младеновачког среза отишле према Космају, где се већ налазила Прва шумадијска бригада, Сремски батаљон и 1. и 2. чета Космајског одреда.

РАВНОГОРЦИ У ЦЕНТРАЛНОЈ СРБИЈИ

Током 1942. године у централној Србији није било значајнијих оружаних формација четника Драже Михаиловића. У западним крајевима они су били углавном разбијени приликом покушаја новембарског пуча. После прве непријатељске офанзиве, остатке су Немци разбили или укључили у Пећанчеве и Недићеве петоколонашке одреде. У источном крају четници су узели са осталим окупаторско-петоколонашким снагама активно учешће у гушењу општенородног устанка. После одласка одреда капетана Марковића за Босну, поједине четничке групације, као што је одред Воје Јеремића Триброђанина, „легализовале" су се и укључиле јавно у петоколонашке јединице. Мање групе око мајора Пилетића и Синише Оцокољића Пазарца остале су и даље у Горњаку као „самостални четнички одреди", који су у сарадњи са Недићевим окружним начелником Миланом Калабићем и осталим петоколонашким одредима активно учествовале у претресима терена и нападима на партизане чекајући време да преузму власт. Долазак Калабића у овај "Р^аЈ" управо је као један од најважнијих задатака имао окупљање свих реакционарних групација и гушење народноослободилачког покрета, с обзиром да је његов син Никола био један од главних сарадника Драже Михаиловића на Равној Гори. О овом учешћу дражиноваца у другим петоколонашким формацијама, новембарски број „Гласа", органа Јединственог народноослободилачког фронта Србије, из 1942. године донео је ошпиран чланак члана ПК КПЈ за Србију Мирка Томића:

„... У овом послу", пише у овом чланку, „Дражини официри и онај олош окупљен око њих нимало не заостају иза Недићевих, Љотићевих и Пећанчевих банди ... Народ крагујевачког округа, а нарочито народ качерског среза, никада неће заборавити тешке призоре који су се десили у подрумима једне зграде у Љигу у коме су касапским ножем клани његови синови. Под директним надзором крвника Калабића, вршио је ову касапску улогу, са прописно припасаном белом кецељом, бивши намепгеник фирме „Бата" у Љигу. Калабић је врло често лично вршио убиства наших најбољих синова. Овај одрод сам је причао мајци и сестри младог учитеља и борца Дугалића из села Липља како га је он — Калабић лично мучио и убио. На хиљаде се пењу бројке само у Шумадији оваквих мајки и сестара чије хранитеље је овај целат уништио лично или преко других по његовој наредби.

Док је Калабић вршио овај свој крвави посао, догле је његов син (Никола Калабић — прим. ред.), нижи официр седео у штабу Драже Михаиловића на Равној Гори. Одавде је редовно носио поруке своме крвавом оцу, кога ће и како да ухвати од народних бораца и да га уништи. Исти овај Калабићев син недавно је одликован од избегличке Југословенске владе у Лондону као командант „Горске" краљеве гарде" ....

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2222).

Са оваквим злочинима Калабић је наставио и у пожаревачком округу, уз пуну сарадњу „самосталних" Горњачана. Директне и отворене сусрете са немачким војницима четници су избегавали, јер би им они као борцима „за српство" могли штетити у народу. Али је немачки официр-пилот који је због принудног искакања из авиона првих месеци 1942. године провео код Горњачана извесно време дао изјаву да су га четници „на-јлепше угостили" и омогућили му повратак у његову јединицу. Тек повремено преко Драже Михаиловића слата је по која депеша о тобожњим „подвизима у борби против окупатора" као подршка Лондонској избегличкој влади. У једној од оваквих депеша говори се како су тобоже 14. новембра 1942. године четници срушили главну пругу код Младеновца и како су у Јајинцима код Београда вршена стрељања Срба „зато што су дражиновци". Тога дана пруга Београд — Ниш на овом простору није уопште била оштећена, нити су још увек постојали дражиновски четнички одреди у овом крају.

У аранђеловачком и младеновачком округу, дражиновски одреди нису постојали ни 1941. године. Први организатори равногорског покрета почели су се ту и тамо јављати тек у лето 1942. године. Били су то углавном Недићеве срески начелници, који су под заштитом жандарма, преко председника општина, у понеком селу покушали да организују конференције са „национално исправним“ људима. На конференцијама су се окупљали председници, деловође општинских управа, понеки богатији сељак, разни црноберзијанци и шпекуланти, а рад се састојао у прављењу „спискова комуниста“ које треба пријавити Немцима. Јачање народноослободилачког покрета у другој половини 1942. године, бројне акције, а посебно прикупљање и објављивање података о ратним злочинима у срезovima и окрузима, деловали су деморалишуће на компромитоване пред народом петоколонашке одреде. Томе је такође доприносила и савезничка пропаганда, која је све чешће подвлачила потребу оружане борбе против окупатора, истичући повремено „није важно ко се бори“, ¹⁵ што је још више поткопавало позиције лондонске избегличке владе и четништва у иностранству. Све је то доводило до превирања, у првом реду у редовима четника. Немачка окупациона управа је због тога донела одлуку о замени оружја, о разоружавању четничких одреда и о њиховом укључивању у одреде Недићеве Српске државне страже. Да би натерали Немце да одустану од ове одлуке у пожаревачком округу и око Крагујевца, четници су ширили гласове да су довољно „клали поштен свет“ ¹⁶ или да ће „почети борбу против окупатора заједно са партизанима“.

Почетком новембра 1942. године одржано је четничко саветовање на планини Руднику. Њему су присуствовале присталице Драже Михаиловића које су се до тада налазиле у петоколонашким одредима углавном у западној и у централној Србији. Повод за четнички скуп било је разоружање Пећанчевих одреда у овом крају, што су спроводиле немачке јединице. Једини озбиљнији покушај супротстављања разоружавању учинила је једна група четника код Љига. Они су извршили напад на љотићевце, али су их ови разбили. Разоружани четници су после тога углавном ступили у Недићеву жандармерију. Један мањи број се у групама кретао по терену, обилазећи општине и издајући наредбе да им општинске управе израде спискове људства за мобилизацију. У Посавини се кретала група Спасоја Зрењанина Зеке и бившег Пећанчевог војводе капе-

¹⁵ Види депеше Драже Михаиловића Лондонској влади против Клисолдових коментара преко ББЦ-а.

¹⁶ „Четничко претеће писмо полицијском писару млавског среза, ВИИ. рег. бр. 59/5-2.“

тана Лазовића, на граници орашачког и космајског среза група Свете Ракића. Њихова активност се углавном сводила на одржавање, тајно од партизана, конференција по селима, на којима су прављени спискови комуниста за ликвидацију. У случају сукоба са партизанима, бежали су у оближње градове под заштиту жандарма и Немаца. Први шумадијски одред је до половине 1943. године са успехом разбијао покушај дражиноваца да продру на његову територију.

Резервисаност са којом су окупационе трупе у почетку гледале на окупљање дражиноваца у централној Србији убрзо се показала сувишном. То су потврдили и извештаји окупационопетоклонашких власти које су биле са њима у вези на терену. Извештавајући о четничкој акцији, пожаревачки окружни начелник је писао да су четничке групе на терену Горског штаба број 3. у млавском, рамском, пожаревачком и звишком срезу „лојалне како према српским тако и према окупаторским властима”.¹⁷ Начелник београдског округа писао је 4. фебруара 1943. године о појави првих четничких групица преко којих је „установљено да су припадници Драже Михаиловића добили од овога наређење да комунисте гоне и немилосрдно их тамање”. Сличне извештаје достављала су и остала окружна начелства.

Сарадња четника са окупатором и петоклонашким властима и одредима првих месеци 1943. године још увек је била „илегална”. Зависно од ситуације у појединим крајевима, њихове групице и одреди кретали су се углавном ноћу, скривали се око жандармеријских станица, које су их не само снабдевале и наоружавале него им пружале уточиште када су партизани били у близини. Такво стање, међутим, није дуго трајало. Са јачањем народноослободилачког покрета, већ у априлу 1943. године четничке организације почињу јавна денунцирања и сарадњу са полицијом и Гестапоом.¹⁸ У неким крајевима где нису имали упоришта четничке организације су јавно иетакле листе људи „комуниста или сарадника партизана”. Такве листе четнички команданти Калабић, Пилетић, Оцокољић и Љубиша Јовановић достављали су шефу Специјалне полиције Параносу и Гестапоу директно. Овакво подмукло разрачунавање са припадницима народноослободилачког покрета какво су четници спроводили током целог рата убрзо су допунили још и покољима партизанских сарадника и заједничке оружане акције са Немцима, љотићевцима а посебно са Недићевом српском стражом.

¹⁷ ВИИ рег. бр. 46/1-3 К 22.

¹⁸ Документ у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2476.

До оредине 1943. године четничке јединице су успеле да се учврсте углавном у оним крајевима у које су ретко допирале партизанске чете: у Хомољу, Поморављу, Белици, Левчу и Грузи. Али ни тамо четнички покрет није могао да осигура озбиљнију политичку подршку.

„Нова акција“ Горњачана већ крајем 1942. године обележена је не само чешћим изненадним нападима на партизане него и покољима у Мелници, Кнежици, Поповцу, Црљенцу, Макцима, Стамници, Рановцу и Каменову. На најсвирепији начин покљано је десетак партизанских сарадника а поред њих и неколико сељака којима је било замерено што нису испоручили разрез, или зато што су се четницима учинили сумњиви. У првој половини 1943. године овде су формирана два четничка штаба. По планинским хоомљским селима кретао се Крајински четнички штаб мајора Пилетића са око 300 четника. Око манастира Горњака налазио се Горњачки четнички штаб Синише Оцокољића Пазарца са око 500 четника раздељених у десет група, које су се кретале по развим крајевима пожаревачког округа.¹⁹

Ослањајући се на четништво у Горњаку, равнорски покрет се проширио и на остале делове Поморавља. Први „весници“ четника биле су „црне тројке“ и равнорски одбори. Састављени од петоколонаша око општинских управа, ови одбори су са четничким официрима припремали спискове комуниста на основу којих су „црне тројке“ вршиле покољ и у овом крају. У селу Трнци Дражиновци су 14. јануара 1943. побили некадање борце Беличке чете Драгослава Миленковића и Пантића Милана, као и симпатизера НОП-а Сретана Миленковића. Четрнаестог, петнаестог и шеснаестог јануара пронађено је 6 мушких лешева међу њима и тело бившег командира Беличке партизанске чете Животија Петровића Жила из Бунара, које су покљале четничке „црне тројке“. Ноћу 26. јануара десеторица четничких кољаша дошли су у село Лоћику, извели из куће земљорадника Душана Петровића и пошто су му заболи каму под грло, мислећи да је мртав оставили су га на путу за Медојевац. Сутрадан је једна група четника упала у кућу Јоксима Јевремовића, абаџије из Драгошевца и њега и братаца избола камама. Јоксимов братацац Душан је пренет у Ћуприју и излечен у болници, али су га касније, уз помоћ жандарма СДС, ухватили четници у Јагодини и заклали између села Главинаца и Колара. Истога дана када је извршен овај злочин у Драгошевцу, четници су Милоша Обрадовића, сиромашног хармоникаша из Ћуприје, при-

¹⁹ Док. бр. 2476 у Институту за историју радничког покрета Србије.

силили да пође са њима да им свира на Светог Саву. После пијанчења и оргијања заклали су га и бацили у Михаилову рупу. Ова вртача испод Бигра постала је синоним злочина. Са страхом се причало да су четници у њу схр_моглавили око хиљаду лешева.

Те ноћи, 27. јануара извршен је још један злочин. Четничка „црна тројка“ упала је у кућу Рајка Цветковића из Драгоцвета, богатог и угледног али и напредног земљорадника. У кући су у мајчином наручју и на очиглед целе породице убили Рајковог сина учитеља. Старог Рајка извели су изнад села и заклали крај гробља. Тако је и у овом крају, где после повлачења Поморавског одреда није било партизанских јединица, отпочела „ослободилачка акција краљеве војеке из слободних српских планина.“ Настављајући са терором, четници су уз благонаклоност Немаца и Бугара, а у отвореној сарадњи са недићевцима, поставили своју власт у округу. По селима и градовима где су четнички официри слободно шетали са оружјем постављени су „команданти места“ и равногорски одбори. Активност ових команданата и одбора састојала се у сталном проналажењу „сумњивих“, чији су спискови упућивани „горским“ штабовима, а затим предавани на извршење „црним тројкама“. Сем извесне подршке мањег броја богатијих сељака, представника провинцијске трговачке чаршије и једног дела политичара бившег режима, који су у овој шареној војсци шићарција, црноберзијанаца, бивших жандарма, амбициозних официра и криминалаца ггокушавали да скрпе некакву идеологију „српства и светославља“, ни у овом крају четништво није имало утицаја у народу. Њихова власт се могла одржати само терором и простирала се докле је достизала кама. Повремено су то оргијање друштвеног олоша, који је наједном испливао на површину под окриљем окупатора, прекидали упади суседног Пожаревачког и Озренског партизанског одреда. Тада би се разлетеле „бригаде“, вршиле мобилизацију сељака и натеривале их да се данима са дрвеним пушкама вежбају за „онај дан кад Немци оду и дође краљ“.

Четнички покољи били су само допуна хапшењу и масовном стрељању које је ради застрашивања народа вршио повремено окупатор у овим крајевима. Појава или најмања акција партизана Пожаревачког, Озренског и Јастребачког партизанског одреда изазивале су узбуну код непријатеља. У марту 1943. године немачка казнена експедиција је вршила велика хапшења по Левчу. Из села Шљивице и Горње Дубаче ухапшена су 13. марта 1943. године 42 сељака и спроведена у концентрациони логор под оптужбом да су „одржавали везе са партизанима из Тр-

стеничког среза". Истога дана у Јагодини су Немци стрељали 20 лица ухапшених као партизански сарадници, а четничке бригаде су држале зборове против комуниста у селима Јасенову, Роанди, Врлану и Радошину. После појаве озренских партизана у Горњој Мутници и пожаревачких партизана код Салаковца, Немци су почетком априла стрељали 75 партизанских сарадника.

Нов талас четничког терора захватио је горње Поморавље у мају и јуну 1943. године. Он је био нарочито свиреп у сењско-ресавеком рудничком базену, где су Немци задржали само посаду од 50 војника у Равној Реци а сва остала насеља препустили четницима. У овом кратком периоду равногорске „црне тројке" су побиле велики број радника из рудника Равне Реке, Ресаве, Сењског рудника, и Сисевца. Један од најсвирепијих злочина у мају био је покољ породице Крсте Живковића из Равне Реке, који је имао неког рођака у партизанима. Четници су најпре овој породици наредили да ее одмах исели из Равне Реке, а затим су је сачекали на Пасуљанским ливадама. Крста је почео да бежи са синовима Јованом и Николом, али су их четници сустигли и одмах заклали Крсту, Јована убили и исекли на комаде, а Николу одвели у Сење а затим заклали у Бигреници. Иванка Живковић се после тога са ћерком и сином вратила у Равну Реку, где су је четници ухватили и угушили на очиглед сина. Исте ноћи убијена је и Стана Ристић са својом дванаестогодишњом ћерком. Четници су после ових злочина главе Крсте Живковића и Стане Ристић набили на коље и ставили испред зграде дирекције Сењског рудника. Трупове покланих су расекли уздуж на двоје и оставили да их развлаче пси.

У току маја и јуна четници су извршили и покољ над једном групом муслимана и Хрвата у Равној Реци.

Упркос хапшењима, покољима и одсуству партизанских јединица, број симпатизера НОП-а, нарочито међу омладином, растао је и на овом подручју. У Ћуприји су постојале четири омладинске групе, од којих је једна била у железничкој станици и ложионици. Омладинци су у јуну успоставили везу са партизанима Јастребачког одреда, којима су достављали обавештења о немачким транспортним возовима. Већи број оваквих група које су на разне начине одржавале везу са суседним партизанским одредима постојао је и у сењском рударском базену. Поред пружања обавештења партизанима, симпатизери НОП-а су одржавали политичке састанке и сакупљали помоћ за одреде. Пружајући отпор окупатору и четницима, којима су све више Немци препуштали власт, народ је жељно ослушкивао и ширио гласове о околним партизанским одредима.

Првих дана 1943. године гочеле су се окупљати четничке групе и у Левчу и Гружи. Почетком јануара четничке „црне тројке“ заклале су по селима грузанског среза десетину симпатизера народноослободилачког покрета. Убрзо су из западне Србије пристигле нове четничке групе, које су насилном мобилизацијом већ у рано пролеће образовале четнички корпус под командом Душана Смиљанића, официра бивше југословенске војске. Само у грузанском срезу, где се као вођа четника истицао грбички поп Николић, образоване су две бригаде под командом Марка Музикравића и Новака Јанићијевића. Како на овом терену није било партизанских јединица, четничке бригаде су проводиле дане обилазећи села у „потрази“ за симпатизерима НОП-а, батинале би илби клале ту и тамо ради застрашавања и мобилисале обвезнике за војну обуку.

Долазак Рудничке и Космајске чете Првог шумадијског одреда у марту на територију Груже изазвао је пометњу код непријатеља. После борбе са Немцима, Бугарима и жандармима код Шљивовца, партизане су у Коњуши заједничким снагама напали четници и жандарми СДС, али су и једни и други претрпели пораз. Крајем марта, као појачање четницима на овом подручју, пристигла је из западне Србије Таковска четничка бригада. Заједно са Немцима, љотићевцима и жандармима, ове четничке јединице су се тих дана концентрисале у качерском срезу ради продирања даље у Шумадију, где је оперисао Први шумадијски одред.

Почетком јуна 1943. године четници су по наређењу Драже Михаиловића отпочели у целој Србији масовну присилну мобилизацију сељака у своје бригаде и корпусе. Мобилизација је наилазила на отпор сељака, али су четници батинањем и претњама успели да повећају своје јединице на по неколико стотина људи. Тако је не само у источној него и у осталим деловима Србије почело стварање четничких корпуса, Рудничког, Опленачког, Космајског, Авалског и Смедеревског. О терору који је пратио прве четничке мобилизације у јулском извештају ПК КПЈ за Србију пише:

„Клања су попримила страховите форме: отсеку главу а онда искасапе, или у Качеру су сељаку Микићу заболи нож у леђа, терали га испред себе уз свирку хармоникаша и затим заклали, или једног симпатизера из Пожаревца заклали, распорили и црева обмотали око дрвета.

Њихове казнене експедиције и мобилизација су праћене свим тим зверствима, најобичнијом крађом и пљачкама и батинама. Уцењују богате. Од једног сељака су тражили 100.000 динара или сина ..."

Четничка мобилизација и поред терора није ишла тако лако. Окружни комитет Партије и штабови одреда су издавали многобројне летке објашњавајући улогу четника и позивајући народ да се супротстави њиховој политици. Штаб пожаревачког партизанског одреда издао је, између осталог, и летак којим се обраћао некадашњим четницима Леониде Пљешковића, које су дражиновци покушали да мобилишу. Објашњавајући издају четничких вођа и њихово прилажење окупатору, штаб одреда их је позивао да се понова придруже партизанима. Активност партијских организација у разјашњавању улоге четника имала је видан успех. Четничке јединице образоване од насилно мобилисаних сељака баш захваљујући овој активности нису представљале озбиљнију војничку снагу. У поменутом извештају Покрајинског комитета КПЈ за Србију о томе пише:

„... Већ сада са сигурношћу можемо рећи да је Дражина мобилизација крахирала. Ево неколико примера, најтипичнијих ... Дражиновци „мобилишу“ око 100 омладинаца из Качерског среза, доведу их у Белановицу (попгто претходно немачки гарнизон оде за Горњи Милановац). Наш шумедијски одред по ноћи опколи и упадне у Белановицу, нападне око 100 дражиних бандита, побије око десетак а остале разјури и ослободи „мобилисане“ сељаке, који за време борбе између наших и дражиноваца нису хтели да помажу дражиновце.“ ...

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2476).

У борбама између партизана и четника скоро редовно се понављала иста слика. Већ после првих пуцњева мобилисани сељаци су бацали оружје и бежали кућама или се предавали партизанима. Често су мање партизанске јединице разбијале читаве четничке бригаде и корпусе, а руководећи кадар, такозвани активни четници, склањао се у близину немачких и недићевских посада. Тек пошто би партизанске чете пошле у друге крајеве, четници су понова по селима насилно окупљали и наоружавали сељаке.

Мобилизације у четничке бригаде биле су праћене не само покољима, масовним батинањем, злостављањем и пљачком него и незапамћеним оргијањем најгорих друштвених елемената окупљених око четничког покрета. Првих

дана јесени у Хомољу и у другим крајевима где су четници успевали за краће или дуже време да се учврсте, ова оргијања су попримила размере које су тако компромитовале четнике да је и њихова врховна команда била принуђена да интервенише. У наредби упућеној четничком штабу бр. 3 у Горњаку каже се између осталог:

„... У последње време појављују се поједини случајеви који показују одсуство утицаја старешина на потчињене и веома слабу дисциплину појединаца. Штавише примећују се поједини случајеви самовоље. Тако, код појединих штабних група, старешине не знају где им је људство и шта ради. Појединци се пуштају без дозволе на одсуство, будући да тамо они не врше послове за које су тражили исто, већ одлазе код својих познаница где проводе блуд, или пак по наговору комшија и пријатељица врше пресију на поједине суседе са којима не живе у dobrим односима.

Чак су поједини четници једне јединице послали претећа писма појединим грађанима у вароши, те су се тиме ставили на исти степен са разбојницима. Претећа пиема се упућују из личне мржње и жеље за осветом, још из ранијих дана, и то чак из јединица које су доста удаљене од места где се писмо упућује. Поред тога, поједини војници поручују извесне ствари да им се донесу или да им се учини услуга на име потписаног или кога од потчињених команданата. Тако је један од војника тражио да му један домаћин пошаље 5 литара ракије, наводно за команданта. Када је то попио тражио је још 12 литара да би се, вели, „командант провеселио пошто се ствари на фронту врло добро развијају“. Други је тражио веш на име команданта. Један је уцењивао за своје пријатељице, поједине грађане у вароши, па чак да му се спреме бабиње за пријатељицу која је пред порођајем...”

(Оригинал у ВИИ рег. бр. 12812).

Али, с обзиром на то да су све ове уцене, пљачке, оргијања пре свега потицале од самих команданата, наредбе Четничке врховне команде, као и на основу њих издате наредбе нижих команданата, није имале никакво дејство. Дража Михаиловић је 17. фебруара 1943. године био принуђен да изда сличну наредбу под бројем 770 у којој се каже:

„... Са извесним водећим људима из нашег покрета народ не сарађује са пуно воље, због тога што се често појављује насиље и недисциплина. Има слу-

чајева да се старешине опијају, коцкају и јуре женске. Изгледа да сваки војник има право да истуче сељака, па био он у праву или не. Најстрожије забрањујем: Опијање, коцкање и неморалан живот".
(Оригинал у ВИИ рег. бр. 13078).

Поменуте наредбе су само бледа илустрација распонаности, оргијања и насиља које је пратило четничке колоне на пролазу кроз села.

Јачање партизанских одреда у другој половини 1943. године присилило је разне непријатељске групације да се још чвршће уједине. Да би, колико је могуће, ублажиле притисак партизанских одреда и батаљона, немачке команде су биле принуђене да чине даље уступке четницима. Почетком октобра командант немачког гарнизона из Београда отишао је у Смедеревску Паланку и тамошњим жандармима СДС у свом говору наговестио да за немачку окупациону управу не постоје разлике између недићеваца и равнорских четника. О његовом говору команда СДС је писала у свом извештају од 7. октобра 1943. године:

„... Немачки обласни командант из Београда обишао је СДС у Паланци и на вечери одржао дужи говор да нема потребе да се иде у шуме, јер је Недић постигао споразум са Хитлером о српској самосталности и другом. Говорио је о моћи Немачке, величао је Дражу Михаиловића а Српску државну стражу представљао као новоосновану Српску војску. Изјавио је да Немци не желе да уништавају Србе и Словене, већ да то чине савезници" ...

(Оригинал у ВИИ док. бр. 599).

Сарадња четника са окупаторско-петоколонашким властима и одредима постајала је из дана у дан све отворенија. У Качеру и Такову четници су учествовали заједно са Немцима и љотићевцима у борби против партизана. Рањене четнике у овим борбама Немци су прихватили и превозили у Горњомилановачку болницу. Немачке команде су појединим четничким бригадама јавно допремале муницију или су им препуштале мање транспорте да их „заплене". Сарадња између дражиноваца и недићевске СДС била је јавна. Четници су спавали у њиховим касарнама и жандармеријским станицама „јер су ту били сигурни од партизана",²⁰ силазили су јавно у градове и одседали у близини немачких посада. Па ипак њихови команданти су на збо-

²⁰ Документ бр. 2476 у Институту за историју радничког покрета Србије.

ровима по оелима позивали у борбу за „слободу, српство и светосавље“. У Хомољу, Поморављу, Левчу и Грузи четници су нагонили народ у цркве на молепственија „за здравље младог краља који се пати у туђини“. У Хомољу су на зборовима тражили од сељака да „одобре краљеву жељидбу“, јер је он тобоже „пошто нема оца, тражио од народа дозволу“, вршене су присилне заклетве „регута и омладине“. Хомољски четници су водили по селима и показивали народу на зборовима Хадсона и друге официре енглеске војне мисије. Њихови команданти су и сами облачили енглеске униформе и хвалили се оружјем добијеним од савезника. Требало је да сва ова демагогија послужи као доказ подршке савезника њиховој борби против народноослободилачког покрета уз помоћ окупатора. На многим зборовима четнички команданти су говорили да њих, поред осталих савезника, подржава и СССР, да југословенски комунисти „нису прави комунисти“, него „троцкисти“ и да се њих „Стаљин одрекао“. Оваква четничка пропаганда отежавала је борбу против окупатора, изазивајући истовремено код народа резервисаност према евентуалним претензијама великих сила тадашњих савезника у антихитлеровској коалицији да свом утицају и доминацијама подреде борбу која се водила против заједничког непријатеља. На територији Крагујевачког, Младеновачког и Пожаревачког окружног комитета, међутим, захваљујући политичком раду партијских организација и акцијама партизанских одреда, оваква четничка политика није могла да створи забуну и битније ослаби опредељивање народа за оружану борбу. Порази четника у борбама око Аранђеловцау Космаја и Пожаревца слабили су и иначе не баш велики морал шаролике четничке „војске“. У том погледу за централну Србију су биле нарочито карактеристичне борбе вођене током августа, септембра и октобра на територији Крагујевачког и Младеновачког окружног комитета Партије. Разбијени четнички корпуси били су протерани из ових округа или присиљени да се повуку уз градове под заштиту утврђених окупаторских посада.

Вести о успесима НОВ приликом разоружавања италијанских дивизија у Далмацији, продирање истине о народноослободилачком покрету у свет и признање народноослободилачког покрета од стране антихитлеровске коалиције, успеле су за извесно време да унесу пометњу у четничке редове. Чак и у крајевима где није било партизанских одреда и где су Равногорци уз благонаклоност окупатора поставили „своју власт“, народ је почео све масовније да избегава „војне вежбе“ и мобилизације. Да би у овим својим упориштима — у Хомољу, горњем Поморављу и око Грузе — спречили ширење ослободилачког покрета и

осипање у својим редовима, четници су по селима одузимали радио-апарате и издавали летке у којима су успехе НОВ у другим крајевима земље приписивали себи. Наредбе њихових штабова забрањивале су слушање радио-Лондона и других савезничких радио-станица с мотивацијом да преко њих говоре „ушашки плаћеници”.²¹ Четнички команданти су обилазили своје јединице да би „подигли дух” и дали упутства за обмањивање народа, а Дража Михаиловић је уз претње упућивао бројне изасланике да „учврсте корпусе” и заузму Шумадију од „црвених”.

ПРВА СРПСКА ШУМАДИЈСКА ВРИГАДА НОВ

Припреме за стварање Прве шумадијске бригаде започеле су још у пролеће 1943. године. Покрајински комитет КПЈ за Србију писао је 6. маја да треба одреде смањити и од осталих бораца формирати бригаду. Ова сугестија Покрајинског комитета није се могла спровести одмах. Пре свега, одредске чете су биле у могућности да на много већем простору истовремено врше акције ради политичког активирања маса и припремања мобилизације. Постепене припреме за стварање бригада требале су да обезбеде војнички искусне кадрове. Али поред свега тога, свакако је један од важнијих разлога била оскудица у муницији и оружју. За велику јединицу која би требало да разбија јаке непријатељске снаге било је потребно обезбедити, поред искусног руководећег кадра и бораца, много више аутоматског оружја и муниције.

Кроз борбе које су у току лета водили партизански одреди и Први шумадијски батаљон, постепено су се стицали сви услови за формирање бригаде. Остала је само оскудица у муницији, која је пратила партизанске јединице у централној Србији током целог рата. Отуда је не једном долазило до појаве да борци, који су после победе над непријатељем увек предавали сав плен штабовима, скривају једино заплећену муницију. Успешним борбама у августу и септембру и овај проблем је донекле био ублажен. Разбијајући четнике и жандарме, сачекујући у заседама немачке и бугарске колоне, партизанске јединице су сакупиле нешто оружја и муниције за прве најпрече борбе.

Са припремама за формирање бригада у Србији извршене су измене у Главном штабу НОП Србије. Промењен је, пре свега, његов назив у Главни пггаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Србије, а за коман-

²¹ Докуменат бр. 3925. у Институту за историју радничког покрета Србије.

данта је постављен Петар Стамболић, који се раније вратио из Босне. Врховни командант је 20. августа издао наређење Главном штабу за Србију да приступи „формирању бригада и дивизија“. Првог септембра Покрајински комитет је упутио комесару Главног штаба за Србију Моми Марковићу писмо са предлогом састава штаба Прве шумадијске бригаде и пгтабова батаљона.²²

У другој половини септембра Шумадијски одред је реорганизован у батаљон и од њега и Првог шумадијског батаљона формирана је Привремена бригада. Ова бригада је 21. септембра у селу Крушевици извршила напад на једну четничку групацију. Приликом гоњења разбијених четника, једна партизанска патрола је наишла на камион са немачким војницима који су из Лазареваца кренули у помоћ четницима. У краћем сукобу убијен је један немачки војник а остали су побегли камионом у Лазаревац. После борбе код Крушевице, бригада је кренула ка Руднику, где су се окупили четници и терорисали народ. Један део бригаде, односно Прва и Трећа чета Шумадијског одреда извршиле су 25. септембра напад на варошицу Рудник, коју су немачке јединице због сталне угрожености од партизана препустиле четницима. У извештају штаба Првог шумадијског одреда од 1. октобра о овој борби пише:

„... Двадесет петог септембра 1943. године Прва и Трећа чета овог одреда у саставу Привремене шумадијске бригаде, водиле су борбу у вароши Руднику. Напад су извршиле Прва и Трећа чета. Четници поручника Поповића одмах су се разбили и бежали на све стране. По подацима од мештана, погинуло је 4 четника и неколико је рањено... Поред ових акција, одред је вршио пријем људства, формирање чета и прикупљање оружја и муниције.“

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 4556).

Истота дана Главни штаб НОВ и ПО Србије издао је наредбу о формирању Прве шумадијске бригаде коју су потписали као командант Петар Стамболић а као комесар штаба Мома Марковић:

„... По одлуци Главног штаба НОВ и ПО Србије“ — пише у овој наредби — „има се образовати од постојећих народно-ослободилачких партизанских батаљона народно-ослободилачка партизанска бригада. У вези с тим

²² Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, под бр. 2488.

НАРЕЂУЈЕМО

Да се формира Шумадиска народно-ослободилачка партизанска бригада. У састав ове бригаде улазе Први и Други народно-ослободилачки партизански батаљон. По формирању Трећег шумадиоког НО батаљона исти има да уђе у састав ове бригаде. За команданта Шумадиске народно-ослободилачке бригаде поставља се друг Радивоје Јовановић „Брадоња.“ За политичког комесара НОП бригаде поставља се друг Света Поповић. За заменика команданта поставља се друг Миша Дудић. За заменика политичког комесара поставља се друг Слободан Крстић. Ово наређење има се извршити одмах“.

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 4452).

После покрета према Чачку, Привремена бригада се вратила на Рудник. Припремало се свечано формирање бригаде. Првобитна одлука да се у вези с тим приреди свечаност негде у селу измењена је због сталног придолужења нових четничких снага. Формирање је због тога извршено 5. октобра на врху Рудника. Батаљонске културне екипе припремиле су за тај дан програм. Поред партијских радника, свечаности су присуствовали борци Чачанског одреда. О припремама и формирању бригаде Мома Марковић је писао 9. октобра Покрајинском комитету:

„... Прошли пут сам вам се јавио најкраће, јер је било нередовно стање у логору, и припремали смо се за изненадни покрет. Али и тај извештај добијате тек сада са овим, јер сам се са батаљоном отиснуо чак до Милутиновог краја (чачански округ — прим. ред.), тако да нисам успео да вам извештај на време пошаљем.

Ситуација на овом терену је у знаку велике активности чуваца. Мобилизацију настављају а исто тако врше и заклетву омладине. Задњих дана извршили су неколико напада на нас: попну се на косу и туку са неколико стотина метара даљине наше положаје јаком митраљеском ватром. Ако је ситуација добра да извршимо јуриш, они безглаво беже. Тактика им је да нас узнемиравају и да нас исцрпљују физички и изазивају утросак муниције.

Петог октобра формирана је бригада. Прослава стварања бригаде није била тако свечана како смо намеравали, јер баш тих дана биле су концентрације банди чуваца те смо прославу морали одржати на планини Руднику. То је била само слаба страна, јер

прослава није била у народу. Иначе било је врло свечано. Присутни су били као гости Чачански одред и један број њихових политичких радника, затим већи број политичких радника ОК Крагујевац).

- I. Примање строја од мене
- II. тачка указ — читао сам га
- III. тачка партизанска песма — хор
- IV. тачка мој поздрав у име Главног штаба и ПК (КПЈ за Србију).
- V. тачка ХЕЈ СЛОВЕНИ
- VI. поздрав Павла у име ОК (КПЈ за Крагујевац).
- VII. тачка читање поздрава Врховном штабу и ПК-у.

П а у з а

Програм и игра.

Сви су одушевљени прославом.

О акцијама које смо водили добићете званични извештај штабова.

Налазимо се у великој кризи муниције (ова реч је исписана шифром). То нам много отежава рад. Ако тај проблем убрзо не решимо, можемо да западнемо у велике тешкоће. Имате ли ви могућности да нас у томе *најхитније* помогнете.

Дошли смо у везу са железничарем... (име, презиме и адреса шифрирани — прим, ред.) Он вели да има могућности да нам обезбеди већу количину муниције. Повежите се са њим, испитајте и организујте ако је могуће..."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 2519).

Прва шумадијска бригада која је формирана на Руднику била је прва бригада Народно-ослободилачке војске формирана у ужој Србији. У њен састав ушао је Први батаљон НОВ Србије или како се називао међу борцима Први шумадијски батаљон, који је формиран 28. јуна од бораца Шумадијског, Ваљевског и Космајског одреда. Затим батаљон који је образовањем Привремене бригаде формиран од Првог шумадијског одреда. Са свечаности на Руднику борци и руководиоци Шумадијске бригаде упутили су поздравне телеграме Покрајинском комитету КПЈ за Србију и Врховном штабу народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

„Стојећи чврсто на бранику Шумадије“, писало је у телеграму Врховном штабу, „с вером у сигурну победу над мрским окупатором и његовим слугама, ми шумадиени партизани, са прославе оенивања I шумадиске народноослободилачке партизанске бригаде на гордом Руднику, шаљемо борбене другарске поздраве вама а преко вас свим борцима за слободу народа Југославије. У исто време дајемо и завет да ће осветничке пушке Шумадије која је одувек била пуна слободарског духа, још више загрмети, да ће окупатор и његове слуге осетити још жешће наше ударце и уверити се да Шумадија, поносна Шумадија, неће да робује.“

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Орбије под бр. 3225).

После формирања, Прва шумадијска бригада је провела још два дана на Руднику и за то време је имала више мањих сукоба са четницима у којима је непријатељ и ако веома бројан натеран у бекство. Одатле је један батаљон упућен према Чумићу, где је поставио заседу на друму. Ту је дошло до мањег сукоба са Немцима у којем су погинула два немачка официра и „инспектор свих рудника на Балкану“. Борци су запленили једну машинку, два револвера и нешто муниције и опреме. При повратку из ове акције исти батаљон се у Рамаћи сукобио са четницима. У овој борби непријатељ је теже поражен. Погинуло је 10 четника а међу њима заменик команданта ове њихове бригаде Бајо Гачић.

Други батаљон је за то време разбио једну мању групу четника на Венчацу. У борби су погинула три четника а заплењено је неколико пушака и нешто муниције.

Тих дана је извршена и акција у Даросави. На железничкој станици уништена је једна композиција. Приликом ове акције заробљена су два немачка војника.

Петнаестог октобра оба батаљона су се састала и извршила напад на Лазаревац, среско место колубарског среза. Улазећи у варошицу, бригада је извршила више акција: прекинута је железничка пруга, демолирана железничка станица и пошта. На једном и другом објекту уништени су сви уређаји. Спаљена је такође и архива општине и среског начелства. У борби која се развила око зграда у којима су се налазиле непријатељске посаде погинула су два жандарма а заробљено је шест четника Драже Михаиловића и један жандармеријски официр. Ухапшена су и по пресуди стрељана четворица познатих сарадника окупатора.

Напад на Лазаревац имао је велики одјек у народу и представљао је не само значајан војнички већ и политички успех. Прва шумадијска бригада је затим кренула према

Космају, где је од бораца Космајског одреда требало да се формира Трећи батаљон, који би ушао у њен састав. Поред тога, у Посавини је требала да се прихвати група војних и политичких руководилаца²³ која је са радио-станицом од Врховног штаба из источне Босне упућена преко Срема у Србију. Деветнаестог октобра код села Рогаче вођена је борба са раљским и сопотским жандармима СДС. Жандармеријски капетан Протић обавестио је о томе немачког команданта у Раљи:

„... Дана 19 октобра 1943 године око 8,30 часова једна комунистичка банда од 200 људи са 20 машинских оружја међу којима и 50 женских блокирала је село Рогачу и водила борбу са патролом овог одреда која се службено налазила у Рогачи.

Патроли је стигло појачање из Сопота од 45 стражара и водило борбу са комунистима до 17 часова у Рогачи, југозападно од Сопота 10 километара када се морала повући назад за Сопот ради људства, које је морало поћи за Лазаревац. Комунисти су остали у околини села Рогаче“.

Истог дана по подне недалеко од правца кретања бригаде, Прва и Друга космајска чета су између Стојника и Губеревца разбиле једно одељење Првог жандармеријског батаљона. После једночасовне борбе жандарми су се повукли у Раљу.

Док су се ове борбе водиле у космајском срезу, група партијских и војних руководилаца из Босне, у пратњи једног батаљона Сремаца, већ се налазила у посавском срезу.

После пребацивања преко Саве, које је организовало Среско партијско повереништво за Посавину, овај батаљон се кретао по посавским селима очекујући долазак бригаде. О овом прелазу у Србију и сусрету са јединицама на овој територији Никола Љубичић је писао у свом дневнику:

„Идемо у село Карловчић срез земунски, 13 октобра ухватили смо везу с једним другом из Србије, то је како га овде зову „теренац Миле“ звани „Сељак“. Он ради у Посавини. Дошао је по нас. То је висок младић, завршени ђак гимназије. Правимо план, да нам помогне прећи у Србију. Другови из Главног штаба за Војводину с обзиром на непријатељску офанзиву у Срему, дају нам свој гранични батаљон, око 150 људи наоружаних доста слабо. 17 октобра устали смо у 3 сата

²³ У овој групи су били: Милосав Милосављевић, Срба Јосиповић, Љубинка Милосављевић, Сава Дрљевић, Ратко Оофијанић, Никола Љубичић и Сава Радојчић Феђа.

и кренули у правцу Ашањских шума. У току дана привлачимо чамце. Скупљамо сремске граничаре, прегледавамо њихово оружје, расподељујемо муницију, да сваки има подједнако. Најзад према плану прелаза постављамо задатке. По мраку крећемо ка Сави. Морамо је по други пут прећи на овом нашем путу. Почели смо са пребацавањем око 11 сати. Пребацујемо се са два чамца па иде доста добро. Прво пребацујемо заштитна одељења. Рачунамо да ће недићевци дати отпор. Место прелаза је испод Умке, 5 км од Београда. Први чамци пристижу на супротну обалу. Нема отпора. Не знамо, да ли смо изненадили недићевце, па се не надају оваквој дрскости — ту крај самог Београда, или их је ухватила паника кад су нас осетили. Пребацивали смо се око три сата. Већ је свитало кад смо завршили са пребацавањем, и кад смо преко стрништа и пашњака кроз село Моштаницу пошли у сусрет новим догађајима. Део задатка смо извршили, дошли смо у Србију.

18 октобра 1943 године

Иде колона партизана од око 150 бораца... И тако колона партизана преко пашњака, стрништа, кроз још необране кукурузе, иде све даље и све дубље у Србију. Некако смо узбуђени. Можда због додира са родним крајем, а ту је и Београд сасвим близу око 10 до 15 километара, а он је пун непријатеља свих боја. Могли би камионима избацили потерне групе, и то групе добро наоружане...

Прелазимо друм Београд—Лазаревац. Пут нас води поред села Гунцата. Ту се први пут у Србији сусретосмо с четницима. Једна група, њих око 20, припуца на нашу колону са око 800 метара удаљености. Не примичу нам се ови „Дражини јунаци“ близу, већ пуцају с такве даљине с које су сигурни да могу побећи...

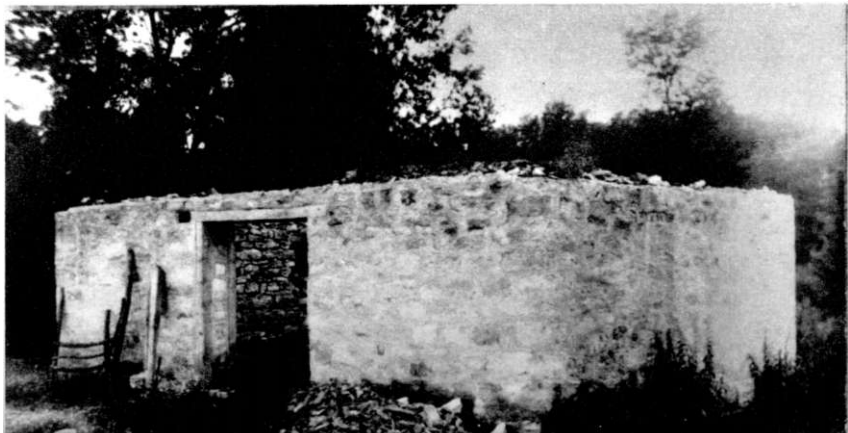
Не обазирећи се на припуцавање, идемо даље. Води нас теренац Миле „Сељак“, који нам казује да је Барајево село и поред четничког терора остало наше — партизанско. Око 3 сата по подне стигосмо у заселак села Барајева — Равни Гај. Да, Миле „Сељак“ има право. Овде нас народ не гледа бојажљиво већ радосно. После нашег одласка 1941 године научили су да виде наше мање групе, а сад изненада банула у село оволика партизакска оила. Видесмо по њиховим лицима, да су сретни. Нуде нас храном и ракијом.

Сместили смо се код чика-Андре. Одмах се ту скупи група сељака. Чули су да су стигли „Босанци“ како су нас назвали. Као да је слава, домаћин је поставио дугачки сто, за који смо поседали. Њих све интересира о нашем покрету. И ми смо им причали о ја-

Прва шумадијска бригада на пл. Руднику, 5. октобар 1943. год.

Штала Милијановића у селу Дучини изгорела са штабом Авалског четничког корпуса приликом напада Прве шумадијске бригаде НОВ, Комајског, Првог шумадијског одреда и Сремског батаљона. октобар 1943. године

| Вешање у Аранђеловцу, 26. новембар 1943. године

Други батаљон КосмаЈОКОг партизанског одреда у Друговцу
јул 1944. године I

чини наших снага, о јунаштву пролетерских и других јединица, о нашем другу Титу, о њиховом земљаку другу Леки, једном речју, све што смо знали.

19 октобра око 3 сата ујутру кренусмо у правцу села Губеревца и еместимо се у шуму између Парцана и Губеревца, испод Парцанског виси.

Око 4 сата кренусмо даље. Идемо према Космају. Сељаци у Равном Гају рекли су нам, да око Космаја па до Смедерева делује Космајски одред. Решили смо да се повежемо с њима.

Била је већ пала ноћ, када се наша колона спуштала преко Стеничке баре и улазила у село Стојник. Поделили смо се по кућама да вечерамо, а потом треба сви да се екупимо на зборно место код цркве.

Постројавамо батаљон за покрет даље. Колона креће, при изласку из села са зачеља преноси се да колона стане. Ми не стајемо, већ колони наређујемо да пита, ко тражи да колона стане? И тек тада кад нам стиже одговор да то тражи комесар Прве шумадиске бригаде, зауставимо батаљон. Нисмо се надали тако брзом сусрету са србијанским јединицама.

Поготову смо се зачудили и много обрадовали, што већ имају бригаду. Значи да се устанак у Србији шири. Мало касније састајемо се са командантом Прве шумадиске бригаде: командант Радивоје Јовановић — Брадоња, комесар Света Поповић (бивши новинар шпански борац). Њима је друг Милан (Петар Стамболић) јавио из Београда, да смо стигли у Орем и да дођу да нас прихвате. Међутим, ми смо прешли већ пре са Сремцима не чекајући њих. Сусрету се обрадовасмо и ми и они.

22 октобар 1943 године

Из села Гараше кренули смо ка селу Прогореоци рано ујутру. С падина планине Букуље спуштамо се низ брдо Баган ка селу ...

стигао је друг „Вук“ (Мома Марковић). Њему смо предали сву пошту Врховног штаба, наша документа, као и радиостаницу. До сада сам с успехом вршио дужност шифранта. Помагао ми је друг Сава. Ми смо ове време од како смо примили радиостаницу одржавали везу с Врховним штабом. Сада то може да ради партиско и војно руководство у Србији. И тако смо Врховном штабу још у току дана упутили пар депеша из борби пређашњих периода с којима Врховни штаб није упознат."

После сусрета код Стојника, Прва шумадијска бригада и Сремци кренули су дубље у Шумадију. Овом при-

ликом није дошло до издвајања Трећег батаљона за бригаду, јер оу се космајске чете налазиле свака на свом терену у борбама и акцијама. Неколико дана касније, Прва шумадијска бригада и Сремски батаљон поново су кренули према Космају. Између села Венчана и Даросаве ове јединице су се 26. октобра сукобиле са једним одељењем Немаца и жандарма СДС. Била је то немачка реквизициона „експедиција“ која је са пет камиона изненада упала у партизанске положаје. Погинула су два немачка војника и шест жандарма а осам жандарма је заробљено. Партизани су исто тако имали губитака — погинуо је начелник штаба бригаде и два борца. У борби је заплењено између осталог и неколико неотворених сандука муниције. Док је сав остали плен предат штабу, муниције је нестало одмах чим су прве групе бораца стигле до непријатеља. Нису помогла ни наређења да је треба поделити свима. Партизани који су међусобно делили последњу мрву хлеба, последњи опушак цигарете, сада су стајали у строју и ћутали. Наређен је претрес. Било каква друга утаја у партизанској јединици није се могла замислити. Али пред овом и штаб бригаде је био немоћан. Муниција није пронађена.

Крстарећи овим крајевима бригада је увече 28. октобра стигла у Дучину, где је растерала неколико група жандарма гтрстиглих из Сопота. У овој борби са жандармима у извештају шефа СДС поднетог Недићевој влади пише:

„ ... Двадесетосмог октобра у 8 часова један официр са 37 стражара СДС из Сопота и 3 официра и 60 стражара Управе града Београда сукобили су се код села Дучине, 16 километара с. з. од Младеновца — сектор Аранђеловац — са једном јаком групом комуниста. После краће борбе наши стражари принуђени су на повлачење пред бројно јачим комунистима у људству и наоружању. На страни СДС погинуо је наредник Сава Кравица, а стражар Милован Антонијевић је нестало. Губици на страни комуниста нису познати. Јаче комунистичке банде концентрисане су: једна група у шуми између села Рогаче и Дучине, друга група у селу Стојнику а трећа у Губеревцу. Ова последња група наредила је да се у селу спреми ручак за 600 људи, вози са собом комору и тешке митраљезе. Комунисти се утврђују-“

Управо тих дана равногорски четници и Недићева Српека државна стража пригтремали су велико „чишћење комуниста“. Дража Михаиловић је издао у октобру у том смислу наредбу својим командантима, у којој је писало између осталог:

„... Наш авалски корпус, са срезовима Гроцка, Врачар, Умка, спава дубоким сном. На свим областима у непосредној близини Београда накотили су се комунисти и њихови симпатизери. Наређује се командантима и то: мајору Михајлу Јовановићу, капетану Лазовићу, капетану Николи Калабићу, команданту колубарског корпуса Комарчевићу и Рудничком корпусу да најенергичније са југа на север, чистећи уз пут и све срезове, очисте нарочито срез космајски, а нарочито је важно што пре очистити срезове Гроцка и Умка.

Несме више тако да буде. Све ћу да вас посмењем. А цео авалски корпус ћу да растурих ...”

Поред наведених техничких јединица, у овој непријатељској концентрацији узеле су учешћа посаде СДС из околних градова, као и посебно одељење Недићеве жандармерије упућене из Београда. Четничка врховна команда упутила је на овај терен свог специјалног изасланика који је преузео на себе руковођење овим „опе[ацијама” око Космаја и Посавине. Под псеудонимом „класни друг Јаша”, он је о томе тшсао Дражи Михаиловићу:

... „Народ овде нема јасну представу о нашој онази, јер нема илегалног људства, а комунисти брате иду са оружаним снагама. За њега (мисли на Авалски четнички корпус — прим. ред.) неznam пгга да ти предложим. Све док не задобијемо терен до њега потпуно за нас и не овладамо Космајем како треба. Ја сам таман хтео са Лазовићем да избијем преко његовог терена, али ме појава ове групе од 500 црвених спречи те сам прекинуо да би дириговао целом мешавином нас и државне страже за савлађивање црвених.”

Ноћу, 28. октобра све ове непријатељске групације распоредиле су се око села Дучине, где се налазила Прва шумадијска бригада. Необавештена о концентрацији непријатеља у тако непосредној близини, бригада је у зору 29. октобра кренула према Стојнику. Њен боравак у овом креју, поред формирања Трећег батаљона и повезивања са Сремцима, требало је да убрза разбијање концентрације непријатеља према Београду да би се могли обновити канали за пребацивање нових бораца у партизане. Међутим, сукоб са непријатељем овако брзо није се очекивао. Једна група четника са петокракама на капама ушла је у току покрета између главнине и претходнице и ухватила курире за везу, Томић Станију Милену, десетара Колубарске чете и Адамовић Драгу из Пружатовца. Тако се главнина бригаде нашла у четничком обручу. Ван обруча се нашла само чета

која је била у претходници, али је и она наишла на једно коњичко одељење СДС од 40 жандарма. У међувремену отпочела је борба бригаде са четницима. Четници су још изда лека отворили ватру, што је упозорило главнину бригаде и омогућило јој да се припреми за борбу.

Чета која је била у претходници отворила је ватру на жандарме, који су на коњима побегли према Сопоту. Онда се вратила и ударила из позадине на четнике. Распласавање борбе искористио је курир Драга. Пошто је успео да се одреши, отео је пушку од четника, убио га и вратио се у бригаду са још две пушке које је уз пут запленио. Други бригадни курир Милена погинула је између четничких и партизанских положаја.

Борба код Дучине трајала је неколико часова. Четници су били потпуно поражени. По пољу су на све стране лежали мртви. Насилно мобилисани сељаци су већ код првих плотуна побацали пушке и почели да беже. Други су се предавали у групама. Двадесетак четничких официра нашло се окупљено у једној штали код села Дучине. Неколико покушаја да се штала, која се налазила на ливади, заузме јуришем није успело. У јуришу су погинула три борца, па је зато издата наредба да се штала запали. Из запаљене штале покушао је да се пробије само један четнички официр. За углом се сусрео са командантом партизанског батаљона Костом. Обадвојица су дигли пушке. Кости је затојио метак и четник га је ранио у руку. Рањени командант није имао времена да понова напуни пушку. Са неколико удараца кундаком оборио је четника на земљу. Из докумената нађених код њега утврђено је да је то био Вукчевић Блажо. Код себе је имао краљевски указ о постављењу за команданта Авалског четничког корпуса. Остали официри су после узалудних покушаја да се пробију изгинули и изгорели у штали.

На бојишту је остао велики број изгинулих четника. Рачуна се да је које погинулих, које рањених било неколико стотина четника. Разбијени остаци су се повукли на периферију младеновачког и крагујевачког округа.

У Космају и Посавини окупиле су се тада јаке партизанске снаге. Прва шумадијска бригада и Шумадијски одред, који је у њу био укључен, бројали су око 370 бораца, Сремски батаљон 170 и Космајски одред преко 300 бораца. Радио-веза са Врховним штабом одржавана је два пута дневно, уколико у одређеном времену није вођена борба. После задржавања у Губеревцу и Лисовићу, бригада је сместила рањенике уз помоћ партијских радника и кренула према Барајеву, где су се окупљали космајски и авалски четници. Борба са њима је почела у преподневним часовима 30. октобра и трајала је до 16 часова. Четници су поново

потпуно разбијени. Око 50 је погинуло и заробљено. У Барајеву је те вечери одржан велики митинг. Ујутру је Космајски одред реорганизован у два батаљона. Издвојена је посебно једна чета која је нешто касније упућена у Подунавље да спречи поновно окупљање четника, док су се остале снаге налазиле у Посавини. Бригада је затим са Космајцима кренула према селу Баћевцу, где се окупљао авалски четнички корпус. Нападом на Баћевац руководио је штаб бригаде. Један космајски батаљон је кренуо лево и напао четнике у селу, а други је изласком преко Мељака напао десни бок непријатеља, док се бригада налазила у центру. Борба је трајала до 16 часова. Бригада и Први космајски батаљон су успели да потпуно разбију четнике и да их потисну према Шиљаковцу. Када је стигао други батаљон, извршена је ликвидација последњих опкољених група, тако да је он, у ствари, само извршио заробљавање оних који су бежали. У једној шуми крај села опкољено је тридесетак четничких официра који су остали сами пошто су се присилно мобилисани сељаци разбегли. Скоро сви су изгинули у обручу. Укупно је у борби погинуло, рањено и заробљено преко стотину четника. У баћевачкој борби нарочито се истакао Немац Ханс, који је неколико месеци раније побегас из немачке војске и ступио у Космајски одред.

Истог дана увече четници посавског војводе Зеке привукли су се селу са намером да изненаде партизане. Међутим, већ после првих рафала, док су се две чете Другог космајског батаљона развијале за борбу, четници су побегли.

Борбом код Баћевца простор до Београда био је очишћен од непријатеља. Четници су били потпуно разбијени, па су се повукли у градове под заштиту немачких и жандармеријских посада или су се удаљили на суседне терене. Концентрација групације од око 800 партизана у овим срезовима изазвала је узбуну окупаторско-петоколонашких штабова у самом Београду. Судаћи по непријатељским извештајима, ближење партизана Београду било је протумачено као припрема за напад на град. Између осталог, о томе говори и извештај који је четничка команда Београда упутила начелнику штаба Четничке врховне команде:

„... У последње време“, каже се у овом извештају, „комунисти су се много осилили, како у Београду и околини, тако и по осталим крајевима. Шумадиски партизани су формирали шумадиску НО бригаду од два батаљона и форсирано врше мобилизацију у селу

Буковику, у руднику Мисача.²⁴ Наоружање им је врло добро и разног порекла. Тако је код њих примећено мађарске, бугарске и хрватске муниције. Са свих страна се јавља о њиховој живој и оружаној акцији...

У округу београдском 28/29 октобра једна јака и добро наоружана група комуниста дошла је у село Губеревац²⁵ код Сопота и спалили општинску архиву, а на дан 29 октобра поново су дошли у Губеревац где су остали до 30 октобра до 6 часова.²⁶ Потом су раздвојени у три групе отишли према селима Стојник, Манић и Парцани. 31 октобра т. г. у селу Мељак код Рипња напали су комунисти командира одреда СДС са Умке. Било их је око 200 те се командир повукао са 14 стражара, док су одредски лекар са 6 стражара нестали. Потом су комунисти нападнути од стране одреда мајора Трипковића у селу Мељак, Баћевац и Бождаревац. Борба је трајала до 14 часова. Тада је нашим нестало муниције, па је борба вођена хладним оружјем — ножем. После тога су се наши повукли према Степојевцу а комунисти су остали у означеним селима.²⁷ Истога дана је јака група комуниста дошла у село Ропчево, одакле се спрема да изврши напад на Сопот.

Једна јака група комуниста налази се у срезу космајском одакле врши упаде у срез посавски. Примећено је да се концентришу према Београду: просторија корпуса Рудничког, Опленачког и Космајског. По њиховим изјавама њих остале покрајине не интересују, пошто би, по њиховом рачуну освојили Србију ако освоје Београд. Команда СДС званично је извештена да се данас на територији ова три наша корпуса налази 15—20 одреда комуниста јачине 800 до 1000 бандита сваки. Ове комунистичке банде су много боље наоружане од наших одреда .."

Вероватно да би оправдала своје поразе, ова четничка команда је за 15—20 пута увећала партизанске снаге на овом простору. Скоро идентичне извештаје упућивале су и команде СДС које су се по постигнутом споразуму између Недића и Драже Михаиловића, а уз сагласност Немаца, ставиле под команду четника.

Војничко разбијање непријатеља на простору Шума-

²⁴ Сем позивања на добровољно ступање у партизане, мобилизација није ни тада ни касније, све до ослобођења, вршена.

²⁵ Прва и Друга чета Космајског одреда.

²⁶ Прва шумадијска бригада.

²⁷ Ради се о борбама код Баћевца које су у извештају приказане нетачно.

дије, Космаја и Посавине партијска руководства су користила за јачање народне власти и за пропагандно-политички рад по селима. У већ поменутом извештају четничке команде Београда пише:

Колико су се комунисти осилили види се из чињеница што скоро сваког дана по околним селима у Шумадији држе своје пропагандне приредбе на којима изводе комунистичке позоришне комаде и разне скечеве сатирично-политичког карактера. У њима излажу подсмеху своје политичке и војне противнике. Хвале се пред народом да су „Дражине чулавце“ потпуно разбили и да су то обични бандити од којих су се одрекли чак и Енглези. У Београду им је пропаганда врло жива и успешна, због издајничке пропаганде радио Лондона. Против нас имају нарочито успеха од како се раширила вест да се воде преговори за сарадњу Чиче са Недићем...”

Као да се „повратила 1941.“, партизанске колоне су тих дана марширале по дану друмовима у непосредној близини Београда. Из посавских села ступали су нови борци у партизане. Импозантна слика бригадне колоне дуге по неколико километара кретала се почетком новембра друмом Београд—Лазаревац а затим преко Шиљаковца, Великог Борка и Бељана према срезу космајском. У селу Рожанцима коначно је издвојен из Космајског одреда један батаљон, који је ушао у састав бригаде. За команданта Космајског одреда поново је враћен Иван Стефановић Срба. А извршене су извесне измене и у организационом погледу.

Крајем октобра непријатељ је ужурбано прикупљао снаге за одбацивање партизана од Београда и за „чишћење Шумадије“. Прво у крагујевачком а затим у младеновачком округу убрзано су сређивани поколебани редови четника. У градове су из околине довођена појачања од немачких и бугарских војника и петоколонаша. Партизански обавештајац из Аранђеловца писао је крагујевачком ОК КПЈ 20. октобра 1943. године:

„... У Трешњевици штаб четника Драже Михаиловића налази се у кући Михајла Петровића, док се штаб друга два батаљона налази у Марковцу у кући Крсмановића. Поред Милутина Филиповића, командант батаљона је и неки Радојко Милосављевић, потпоручник. Око 80 Бугара који су отишли према Даросави и Прогореоцима, вратили су се у Аранђеловац. Јутрос је издато наређење да се из Рудоваца дотерају у Аранђеловац сви мушкарци од 18—50 година. Саобраћај према

Лајковцу прекинут је на неодређено време... Марисав Петровић са другим батаљоном стигао је у Крагујевац, где ће сада стално боравити. Једна чета (200) требала би да буде упућена у Аранђеловац. Од Аранђеловца према Младеновцу свакодневно путују Бугари. У Аранђеловцу су предузете мере предострожности. Око 20 СДС чувају среско начелство а патролирају по вароши три групе по 6 војника СДС... Командант Орашке бригаде Паја зове се Павле Ђуришек бивши потпоручник у југословенској војсци. Паја је родом „пречанин“. Према непотврђеним вестима у Рудовцима су се водиле борбе између четника Драже Михаиловића и народноослободилачке војске. Резултати борбе нису познати."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 3240).

Прикупљање непријатељских снага у крагујевачком и младеновачком округу, где је деловала Прва шумадијска бригада, настављено је током целог новембра.

ОДЛАЗАК ПРВЕ ШУМАДИЈСКЕ БРИГАДЕ НОВС ПРЕМА САНЦАКУ

Због борби које су у току октобра и новембра водили у крагујевачком и младеновачком округу Прва шумадијска бригада, Сремски батаљон и Космајски и Шумадијски одред, непријатељске снаге у Посавини, Колубари, око Космаја и Аранђеловца повукле су се у градове. Новстворена полуослобођена територија подсећала је у многоме на јесење дане 1941. године. Народноослободилачки одбори у претежном броју села изашли су из илегалности. Вест о припремању другог заседања и образовању Националног комитета народног ослобођења Југославије у Босни унела је полет у рад народноослободилачких одбора. Окружна и среска партијска руководства су вршила припреме за формирање среских и окружних народноослободилачких одбора. Систем народне власти организационо и политички се учвршћавао. Нарочито се то осетило у оним срезовима из којих је непријатељ протеран. Одборници су имали пуне руке посла око смештаја партизанских једшшца које су свакодневно крстарили по селима. На партизанске зборове окупљала се огромна маса света. Људи су опет ископавали пушце, одлазили у јединице или по селима образовали наоружане партизанске десетине. У томе су предњачили посавски и космајски срез, где су се бригада и одреди најдуже задржавали. Слична овој била је ситуација и у многим

другим крајевима. Непосредно под Београдом, у грочанском и врачарском срезу, партијски радници су по дану обилазили села и држали зборове чак и без присуства партизанских чета. Један од најмасовнијих зборова одржан је у Болечу.

Значајни догађаји одигравали су се такође и у Подунављу, Јасеници и у неким селима младеновачког среза, где су у одсуству партизана партизанске десетине и чете по селима преузеле одбрану од непријатеља. На тај начин је полуослобођена територија у Подунављу била појава коју није забележила ни 1941. година. Она је била практична потврда да су пароле Партије о ослободилачком рату и народној револуцији дубоко продрле у народ.

Груписање партизанских снага око Прве шумедијске бригаде на домаку Београда представљало је снажан ударац за непријатеља и у војном и у политичком погледу. Отуда је било логично очекивање непријатељског покушаја да, користећи зиму, усредреди своје ударце на партизанска жаришта у Србији. Партијска руководства су морала да пронађу решење које би у датим условима онемогућило непријатеља да својом концентрацијом нанесе покрету теже ударце. У том смислу је још у мајском писму Покрајинског комитета Моми Марковићу, у коме је дата оријентација за стварање јединица НОБ у Србији, стајало да треба узети најразноврсније варијанте у вези са одржавањем бригаде пред концентрацијом непријатеља:

„... Акциони радије бригаде мора бити необично велик, по читавој Западној Србији, у првом реду, а онда по Шумедији. Не сме се дозволити да непријатељ навуче бригаду на терен да би је уништио. Треба се трудити да се бригада не раздваја на мање делове који би *независно* деловали, не сме се претворити у одред али, ако је неопходно — онда и то. Ми смо ти писали да бисмо ми људе слали чак и у Босну, ако их ми овде не можемо одржати, но ниси одговорио и не видимо да си добио то писмо. Од такве нужне мере не треба се одрицати ни сада, сети се писма друга Тита! Наравно, штаб је одшворан за сваку одлуку, али када *треба*, онда примити и такву одлуку на себе!...”

(Оришнал у Институту за историју радничког покрета Србије под бр. 248).

Сви ти проблеми разматрани у току припрема за формирање бригаде сада су се поставили практично на дневни ред. Јесење победе над Недићевом Српском државном стражом и Дражиним четницима пружале су нове могућности за ширење устанка и стварање слободне територије у Србији. Биле су у знатној мери реалне перспективе о ства-

рању нових батаљона и бригада. Преласком са тактике партизанског ратовања чета везаних за одређене терене у Космајоком и Шумадијском одреду формирани су батаљони са задатком да по окрузима разбијају непријатељске групације.

Међу војним и политичким руководиоцима било је због свега тога више предлога у вези са кретањем и операцијама бригаде. На крају је предложено Врховном штабу да јединице НОВ Србије крену према Санцаку да би се спојиле са осталим јединицама Народноослободилачке војске. Поред војничких, ова одлука је била условљена и морално-политичким разлозима. Долазак србијанских бригада у састав јединица Народноослободилачке војске значио је нов допринос братству и јединству југословенских народа, партијској лозинки која је значила супротстављање покушајима окупатора и пете колоне да сејањем националне мржње разједине југословенске народе. Долазак бригаде је требало на очевидан начин да демантује пропаганду непријатеља да је покрет у Србији угушен после устанка 1941, служећи тако као нов подстрек јачању ослободилачке борбе у другим крајевима. На крају, у саставу дивизија и корпуса НОВ српске бригаде су могле да стекну војничка искуства у вођењу ширих борбених операција, да изграде кадрове за повратак у Србију.

Предлог за одлазак у Санцак Врховни штаб је прихватио 14. новембра. Наређено је Јужноморавској бригади да се пребаци до Шумадијске, одакле су обе јединице имале да крену преко западне Србије.

Половином новембра Шумадијска бригада се још увек налазила на простору Посавине, Космаја и Колубаре. Недићевско начелство округа београдског писало је о томе у свом извештају од 15. новембра:

„... 13 новембра т. г. око 17 часова једна група комуниста дошла је у село Јунковац и по доласку запалила руднике лигнита, ради чега је рад електричне централе у Вреоцима обустављен. Верује се да је вођа ове банде командант свих партизанских одреда у Србији Радивоје Јовановић, звани „Брадоња“. Јачина банде цени се на 800, а нарочито наоружање југословенског и страног порекла. Иста ова банда 13 о. м. била је у селу Вреоцима одакле су са собом одвели Божу Лазаревића, деловођу, Милана Нешковића-Буцу и Туцу Арсенијевића, који су у Јунковцима стрељани. А на позив банде 13 о. м. око 18 часова отишли су из електричне централе у Вреоцима инг. Стевановић и надзорник Илић_____”

У овим акцијама са бригадом учествовао је и Шумадијски и Чачански партизански одред, који су се по формирању бригаде кретали са њом све до одласка према Санцаку.

На путу према Руднику, Прва шумадијска бригада се задржала у селу Трбушници. Ту је извршена реорганизација Првог шумадијског одреда. Издвојени су борци који остају у бригади, а од осталих је формиран један батаљон који је остао под командом штаба одреда.²⁸ Батаљон је имао две чете по 20 бораца а укупно у одреду је било 60 бораца, са рањеницима који су били размештени на лечењу по крагујевачком округу. Од 42 бораца у батаљону биле су 23 партизанке и 19 партизана. Приликом ове реорганизације, расформиран је Чачански партизански одред, а еви борци овог одреда укључени су у бригаду.

Прва шумадијска бригада и Шумадијски одред задржали су се око Рудника и у качерском орузу до 19. новембра. За то време вођене су борбе са четницима у Крушевици, Труделу и Војковцима. У борби са четницима на Крушевичком вису погинуо је из Прве шумадијске бригаде командант батаљона Слободан Козарев Бели. Били су то мањи сукоби у којима су четници брзо разбијени. Поновне мобилизације и окупљање четника показали су да непријатељ врши обимније припреме за зиму. Тих дана почео је да пада и први снег, а о кретању Јужноморавске бригаде, није било вести. Одлучено је због тога да Шумадијска бригада сама крене према Санцаку. Први шумадијски одред добио је задатак да је испрати до Суворора. Деветнаестог новембра почео је покрет преко Качера. При преласку пруге Лајковац—Чачак дигнута је у ваздух скретница на железничкој станици Угриновци. Ту код станице бригада и Шумадијски одред водили су последњу заједничку борбу. Док је бригадна колона напуштала долину Качера, у Угриновце је стигао воз са Немцима и недићевцима. Неколико митраљеца партизанске заштитнице отворило је ватру. Један број Немаца и недићеваца заузео је положаје, док су остали са композицијом побегли према Чачку. Преостали непријатељски војници брзо су разбијени а партизани су их гонили до села Заграђе. У једном узаном пропусту на железничкој прузи пронађен је и заробљен немачки подофицир.

Партизанска колона наставила је затим покрет правцем Горњи Бранетић—Проструга—Рајац. На обронке Су-

²⁸ У јесен 1943. године у Космајском и Шумадијском одреду формиран су батаљони. Међутим, одвајањем кадрова за бригаду штаб Шумадијског одреда је био ослабљен. У њему је био само командант одреда Илија Јовановић Лала. У штабу батаљона су били: командант Репач Душан „Пера Књиџар“ и политком Роган Јова.

вобора код Башких колиба одред и бригада су стигли 21. новембра. Тога сунчаног јесењег дана бригада се растала са одредом.

После ручка и кратког одмора, Шумадијски одред је као заштитница посео погодне положаје ради спречавања евентуалног надирања непријатеља за бригадом. Да би се прикрила пред непријатељем јачина партизанских снага које су отишле према Санцаку и оних које су остали, одред је добио наређење да, пошто проведе дан на положајима, у неколико ноћних маршева пређе у Шумадију.

Увече 21. новембра, према положајима које је држао Шумадијски одред, пристигле су јакe четничке снаге. Као њихова претходница напред је ишла Таковска пропагандна четничка бригада, коју су сачињавали чланови равногорске омладинске организације. Као главнина за њима се кретао Други равногорски корпус. Шумадијски одред их је дочекао на источним падинама Сувобора. Док је у жестоком сукобу једна чета задржала кретање четника, друга је извршила напад на непријатељски леви бок. Четници су почели да се повлаче у нереду. После краћег гоњења потученог четничког корпуса, борба је завршена. На бојишту је остало десетак мртвих Равногораца из елитне омладинске пропагандне бригаде.

Разбијањем четника на Сувобору бригада је била заштићена од изненадног напада са зачеља у току кретања. Било је то утолико значајније јер се она кретала правцем на коме је непријатељ концентрисао јакe снаге да би зауставио даље продирање у Србији партизанских дивизија из Босне и Санцака. Крећући се даље према Санцаку, она је 24. новембра добила наређење Врховног штаба да на правцу Вишеград—Вардиште—Мокра Гора ступи у везу са јединицама Пете крајишке дивизије. Први сукоб са јачим непријатељским снагама Шумадинци су имали испред комуникације Ваљево—Титово Ужице. Ту на правцу Субјел—Црни Врх бригада је наишла на Црногорску и Пожешку четничку бригаду. Батаљони су се развили за борбу. Први батаљон је нападао са десног крила, трећи са левог а други се налазио у центру. Четници су били потпуно поражени партизанским јуришем и батаљони су избили на Лозовића брдо. Увече истог дана четници су се окупили и нападали бригаду, али их је она разбила и прогонила. Гонећи четнике 25. новембра, Шумадинци су заузели Косјерић. Немачке јединице су одмах у том правцу упутиле из Ужица једну моторизовану колону. На положајима Градина ову немачку колону дочекао је Трећи батаљон Шумадијске бригаде и натерао је да се под ватром повуче у Ужице. Увече 25. новембра Шумадинци су кренули даље према Јеловој Гори. Ноћу 26. новембра прешли су комуникацију Бајина Башта—

Титово Ужице између Кадињаче и Заглавка. Комуникацију је било посело око 500 немачких војника и четника Златиборског четничког корпуса. Крећући се даље правцем Поникве—Салуташ, бригада је на Тари у селу Мишљеновцу успоставила везу са деловима Шесте крајишке дивизије НОВ. Увече 27. новембра Шумадинци су стигли у Мокру Гору, где се налазио штаб Десете бригаде Пете крајишке дивизије. Сутрадан су железницом пребачени до Вардишта, а затим од Белог Брда камионима у Пријепоље.

За јединице НОВ, које су приликом продирања у Србију имале непрекидне борбе са Немцима, Бугарима, четницима, недићевцима и љотићевцима, сусрет са Првом српском шумадијском бригадом значио је много. Она је била видни доказ непријатељског неуспеха да у Србији угуши ослободилачку борбу. Свуда куда је бригада пролазила борци партизанских дивизија дочекивали су их са одушевљењем. Штабови јединица су чинили све да им обезбеде најудобнији смештај, а културне екипе су спремале посебне приредбе за „другове Шумадинце“.

Стари борци из Србије који су се новембра 1941. године повукли у Босну и у Санцак са Врховним штабом журили су да дознају нешто више о Србији, о онима који су „остали на свом терену“ или да познају неког од другова из првих дана устанка. Још више је овај дуго жељени сусрет са јединицама НОВ значио за борце Прве шумадијске бригаде. Поред морално-политичког значаја, он је представљао могућност да се дође до бољег наоружања, да се добије муниције колико је потребно. Али године ратовања под најтежим условима нису могле да буду замењене као и оружје. Поред наредби да се бригада припреми да прими нове униформе, оружје и муницију, борци су журили да се сами обезбеде. Тако је већ при првом сусрету са Крајишницима отпочела партизанска „трампа“, у којој су Шумадинци давали своја шумадијска одела за нову од непријатеља заплећену муницију.

ПРВА ШУМАДИЈСКА БРИГАДА У ПРИЈЕПОЉСКОЈ БОРБИ

Продирање партизанских дивизија у Србију са простора источне Босне и Санцака, јачање ослободилачке борбе у централној и другим крајевима Србије и као резултат тога формирање српских бригада представљали су нову опасност за окупатора. Због тога је још у октобру 1943. године немачка Команда за југоисток издала наредбу II оклопној армији да припреми и изведе напад којим би нанела ударце у првом реду партизанским јединицама које су про-

дирале из Санцака. Операција којом је требало да партизанске снаге буду одбачене даље од Србије добила је назив „концентрисана муња“. Армијска команда је још тада разрадила планове за пету и петнаесту корпусну команду, и током новембра вршено је, поред живе обавештајне делатности, довођење немачких јединица на полазне положаје. У извештају од 28. новембра обавештајни официр Четврте бригаде Пете крајишке дивизије НОВ писао је:

„... Прије пет дана Немци су се у Сјеници облачили у цивилно одело различите боје, око 40 војника, и ишли су у правцу Пријепоља—Качево у намери испитивања наших снага и положаја ..“

Немачка команда је на правцу Пријепоља употребила алпску дивизију „Скендербег“, ојачану једним моторизованим одредом и једним тенковским батаљоном. Требало је да ове јединице продру правцем Сјеница—Пријепоље—Плевље—Горажде. Помоћне снаге су упућене правцем Пријепоље—Прибој—Вишеград. Њихови продори су имали да помогну уништавање јединица НОВ које су угрожавале Србију и пругу Брод—Сарајево—Мостар. Почетак операција био је предвиђен за 4. децембар.

Партизанске снаге на овом простору, после прихватања Шумадијанаца, повлачиле су се постепено пред немачким јединицама од Сјенице према Пријепољу, уз мање чарке и сукобе. Штаб Друге пролетерске дивизије, не очекујући тако брзо напад Немаца, оставио је изнад града на положајима два батаљона Друге пролетерске бригаде, са намером да касније и остале јединице повуче на другу обалу Лима. Посебан пропуст учињен је непридавањем довољно значаја поменутом извештају обавештајног официра Четврте крајишке бригаде.

Трећег децембра у Пријепоље је стигла Прва шумадијска бригада. У њену част организована је у граду велика приредба, на којој су поред бораца Друге пролетерске и Шумадијске бригаде учествовали и партизани месних санџачких јединица и органи народне власти. После дугих маршева и борби, Шумадинци су добили одмор на слободној територији под заштитом Друге пролетерске дивизије. Први и Други батаљон смештени су у згради пријепољске болнице, а трећи са штабом бригаде распоређен је по кућама у варошици. Већина руководиоца из бригаде отишла је одмах у Пријепоље у штаб Другог корпуса НОВ, где је требало поднети извештај о потребама бригаде. Тако су се те ноћи јединице на положајима око Пријепоља и у самом граду нашле одвојене од осталих снага НОВ набујалим Лимом. Са другом обалом спајао их је само мост у граду, који

су, рачунајући на батаљоне Друге пролетерске бригаде на положајима изнад града, чували партизански стражари без нарочите предострожности. Док су се борци одмарали, немачка команда је почела продор правцем Сјеница—Пријепоље—Плевље. Користећи ноћ, немачке јединице су се провукле непосредним долинама кроз положаје батаљона Друге пролетерске бригаде и ушле у град. Дан раније немачка команда је у Пријепоље убацила једну групу војника обучених у одела муслиманки. Са бомбама и шмајсерима сакривеним под ферецама, они су у граду сачекали јутро 4. децембра, а када је почео општи напад, поклали су стражаре на мосту и тиме пресекли одступницу партизанским бригадама на другу обалу Лима.

Четвртог децембра у свитање, Прва шумадијска бригада нашла се у граду препуном немачких војника. Немачки тенкови су одмах посели мост и тако онемогућили свако пробијање преко Лима. Надошла планинска река носила је житку суснежицу и лед, постављајући се испред јединица као непремостива препрека. Немачке јединице су блокирале Први и Други шумадијски батаљон у болници. Партизани су продужили отпор. Око 8 часова Немци су пришли згради са тенковима, тукући је топовима из непосредне близине. Зграда је претворена у рушевину, али су борци и даље пружали отпор не помишљајући на предају. Под командом Томе Бреуља Вује, обалског радника из Београда, они су са Немцима водили борбу цео дан. Групе бораца су распоређене по отворима где су некад били прозори и врата. Остали су чекали на ред да смене рањене и оне који изгину. Када је нестало муниције, партизани су под ватром немачких митраљеза истрчавали из зграде и доносили муницију од изгинулих немачких војника. Увече се из рушевина јуришем пробило само 40 преживелих бораца оба батаљона.

Трећи шумадијски батаљон је после борбе са немачким војницима по граду покушао да се пробије преко моста. Међутим, мост су већ били посели немачки тенкови. Комесар батаљона Мирослав Јовановић Трулеж погинуо је већ у првим тренуцима борбе пггитећи митраљезом излазак бораца из куће. Остаци батаљона повлачили су се из града према Кошевинама, где су се налазили положаји батаљона Друге пролетерске бригаде. Борећи се заједно са пролетерима, изгинуло је више од половине бораца Трећег батаљона. Када је пала ноћ, 79 преживелих бораца са остацима батаљона Друге пролетерске бригаде пробило се из борбе и после дужег лутања по околним планинама пребацило се у састав са осталим јединицама. Изгубивши везу, једна десетина Трећег батаљона се вратила у Србију, где су се 18. децембра прикључили Космајском одреду.

Борба у Пријеполу била је овакако један од најтежих пораза који су јединице НОВ претрпеле у току народноослободилачког рата. У њој је изгинуло око **300** бораца Прве шумадијске бригаде. Само у болници где се борио Први и Други батаљон у току дана погинуло је **90** бораца. Мањи број рањених бораца заробиле су немачке јединице. Од целе бригаде после борбе у Пријеполу окупило се грегживелих 119 партизана. Многи од њих су били лакше или теже рањени. Сличне губитке имале су и друге пролетерске јединице.

Пријеполска битка значила је велики губитак за покрет у централној Србији, јер су из овог краја за бригаду одвојени најбољи војнички и партијски кадрови. Приликом формирања бригаде за њу су из партизанских одреда издвојени најпробранији борци са највећим ратним искуством. Поред неких чланова ПК КПЈ за Србију и чланова Главног штаба НОВ и ПО Србије, са њима је према Санцаку кренуо и изванредан број партијских радника. Чланови ПК КПЈ за Србију и Главног штаба кретали су се са бригадом до маја 1944. године, када су пребачени авионима на острво Вис, где се у то време налазио ЦК КПЈ и Врховни штаб НОВ и ПО Југославије. Они су на Вису поднели извештај о ситуацији и развоју народноослободилачког покрета у Србији. Ту је донета одлука о проширењу Покрајинског комитета КПЈ и израђен план даљег дејства у Србији. После тога су чланови ПК КПЈ за Србију пребачени на терен Топлице.